

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**ФАКУЛЬТЕТ ПЕДАГОГІКИ, ПСИХОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА МЕТОДИКИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ**

**ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ У МОЛОДШИХ
ШКОЛЯРІВ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ
НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ**

**Кваліфікаційна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)**

Виконала:
студентка 6 курсу, 631 групи
спеціальності 013 «Початкова освіта»
Барбуца Марина Віталіївна

Керівник: канд. пед. наук, доц. Піц І. І.

До захисту допущено
на засіданні кафедри
протокол № _____ від _____ 2023 р

Зав. кафедрою _____ проф. Романюк С. З.

АНОТАЦІЯ

Барбуца М.В. Виховання толерантності у молодших школярів у освітньому процесі Нової української школи. – Рукопис. Магістерська робота на здобуття освітнього ступеня магістра зі спеціальності 013 Початкова освіта. – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича. – Чернівці, 2023. – 75с.

Магістерська робота присвячена важливій проблемі виховання моральної якості особистості – толерантності – у молодших школярів.

У першому розділі розглянута генеза наукових уявлень про виховання толерантності, розкрита сутнісна характеристика цієї якості як моральної особистісної риси, проаналізована специфіка її виховання у дітей молодшого шкільного віку та роль навчання у цьому процесі. Розділ завершується висновками, в яких узагальнено основні теоретичні засади проблеми виховання толерантності.

Другий розділ присвячений організаційно-педагогічним умовам виховання толерантності у освітньому процесі Нової української школи. В ньому проведено констатувальне дослідження рівнів вихованості толерантності у молодших школярів та обґрунтовано організаційно-педагогічні умови її виховання.

Загальні висновки магістерської роботи підкреслюють важливість виховання толерантності в початковій школі, вказують на необхідність врахування особливостей дітей молодшого віку та використання художніх творів як ефективного засобу впливу на цей процес. Крім того, наводяться конкретні рекомендації для педагогів і методистів, спрямовані на підвищення рівня толерантності учнів в умовах сучасної української школи.

Ключові слова: толерантність, толерантна взаємодія, виховання моральних якостей, організаційно-педагогічні умови, діти молодшого шкільного віку.

ABSTRACT

Barbutsa M.V. Education of interpersonal tolerance in the process of studying works of art in primary school. – Manuscript. Master's Degree Program for Master's Degree in Specialty 013 Primary Education. – Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University. – Chernivtsi, 2023. – 75 p.

The master's thesis is devoted to the important problem of raising the moral quality of the individual - interpersonal tolerance - in younger schoolchildren.

In the first chapter, the genesis of scientific ideas about the education of interpersonal tolerance is considered, the essential characteristics of this quality as a moral personal trait are revealed, the specifics of its education in children of primary school age and the role of artistic works in this process are analyzed. The chapter concludes with conclusions summarizing the main theoretical foundations of the problem of fostering interpersonal tolerance.

The second chapter is devoted to the organizational and pedagogical conditions for the education of interpersonal tolerance in the process of studying works of art in the conditions of the New Ukrainian School.

The general conclusions of the master's thesis emphasize the importance of fostering interpersonal tolerance in elementary school, indicate the need to take into account the characteristics of younger children and use artistic works as an effective means of influencing this process. In addition, there are specific recommendations for teachers and methodologists aimed at increasing the level of interpersonal tolerance of students in the conditions of a modern Ukrainian school.

Key words: interpersonal tolerance, tolerant interaction, education of moral qualities, organizational and pedagogical conditions, interactive teaching methods, children of primary school age.

ЗМІСТ

Вступ	5
Розділ 1. Теоретичні засади виховання толерантності у молодших школярів в освітньому процесі Нової української школи	10
1.1. Генеза наукових уявлень про виховання толерантності	10
1.2. Сутнісна характеристика толерантності як моральної якості особистості	19
1.3. Специфіка виховання толерантності у дітей молодшого шкільного віку	26
1.4. Можливості виховання толерантності учнів початкових класів в умовах освітнього середовища НУШ	31
Висновки до першого розділу	35
Розділ 2. Організаційно-педагогічні умови виховання толерантності у молодших школярів в освітньому процесі Нової української школи	37
2.1. Констатувальне дослідження рівнів толерантності молодших школярів	37
2.2. Обґрунтування організаційно-педагогічних умов виховання толерантності в учнів початкової школи	45
2.2.1 Створення середовища толерантної взаємодії у освітньому процесі початкової школи	46
2.2.2 Використання інтерактивних методів навчання з метою виховання толерантності молодших школярів	50
2.2.3 Виховання толерантності молодших школярів у процесі організації гурткової роботи	53
Висновки до другого розділу	56
Висновки	58
Список використаних джерел	60
Додатки	67

ВСТУП

Актуальність дослідження. Реформування усіх галузей життя сучасного українського суспільства, розбудова демократичної, правової України, інтеграція у світовий європростір висунули нові вимоги до освітньої сфери.

ормування установок толерантної свідомості та поведінки, віротерпимості та миролюбності, профілактика різних видів екстремізму та протидія їм відіграють для українського суспільства особливу актуальність.

Складні соціально-політичні умови сучасної української дійсності, у тому числі освітнього середовища з його внутрішнім і зовнішнім простором, актуалізували проблему виховання толерантності, що все більш гостро потребує практичного рішення, а тому і її наукового обґрунтування.

У сучасному світі стрімко розширюється коло глобальних проблем, які потребують свого вирішення. Одна з актуальних проблем світової спільноти – це нетерпимість, обумовлена гіпертрофованим відчуттям власної цінності, особистою, національною або релігійною зарозумілістю, ворожим ставленням до думок, що відрізняються від своєї. У зв'язку з цим нині важливим є формування особистості нової людини, носія гуманістичних, толерантних ідей у системі міжетнічних відносин.

Очевидно, що джерелом сучасних соціальних катаклізмів є сама людина, особливості її ставлення до інших людей, пов'язані з особливостями ставлення до самого себе. Наслідком цього є теоретичний і практичний інтерес до явища толерантності як одного з можливих шляхів подолання різних форм міжетнічної напруги. Сьогодні найбільш цивілізована частина світової спільноти усвідомила загрозу інтолерантності, про це свідчить проголошення та прийняття державами – членами ЮНЕСКО, декларації про принципи толерантності.

Виховання толерантності, як форми та способу міжособистісної взаємодії, як моделі міжетнічної поведінки, у дитячому середовищі набуває

особливої значущості і є однією з найважливіших проблем освітнього процесу.

Актуальність проблеми виховання толерантності у молодших школярів сьогодні вкрай важлива і обумовлена кількома факторами. По-перше, згідно з Державним стандартом початкової освіти, виховання цінностей, включаючи толерантність, є одним із головних завдань цього етапу навчання. Це визначається як необхідність формування у дітей певного набору соціальних та моральних навичок, які допоможуть їм жити в гармонії з оточуючим світом.

По-друге, сучасний контекст в Україні, де триває війна, підсилює значущість цієї проблеми. Війна створює напруження та конфлікти в суспільстві, що може призвести до посилення негативних стереотипів і ворожнечі між різними групами. Виховання толерантності у молодших школярів є важливим інструментом для запобігання у подальшому розширенню подібних конфліктів і відновлення миру та гармонії.

Отже, актуальність проблеми виховання толерантності у молодших школярів підкреслюється необхідністю вирішення актуальних суспільних завдань, зміцнення соціального миру і сприяння гармонійному співіснуванню різних груп населення в сучасному українському суспільстві.

Стан дослідження проблеми. Аналіз науково-педагогічних літературних джерел показав, що в контексті окресленої проблеми окремі її аспекти розглядали багато вчених:

- філософське осмислення проблеми толерантності (М.Монтеня, Дж. Локк, Ж. Ж. Руссо, Ж. Вольтер, М. Бердяєв, Р. Валітов, Ф.Вейс, М.Золотухін, А.Камю);
- психологічні аспекти виховання толерантності (Б.Ананьєв, О.Асмолов, І.Бех, Д.Колесов, А.Маслоу, К.Роджерс В.Сітаров);
- загальні питання педагогіки толерантності (М.Рожков, А.Сиротенко, Г.Солдатова, Л.Шайгерова та ін.

- педагогічні умови виховання толерантності у підлітків старшого віку (О.Волошина, П.Степанов, П.Комогоров)
- педагогічні умови, що забезпечують ефективність формування толерантності майбутніх учителів у процесі професійної підготовки (Ю.Тодоровцева, Г.Коберник);
- технологічні питання виховання толерантності (Т.Білоус, С.Герасимов, О.Кашченко, В.Сітаров, О.Скрябіна, П.Степанов).

Водночас, проблемі виховання толерантності в умовах інтерактивного педагогічного спілкування приділяється мало уваги.

Об'єкт дослідження – виховання толерантності у молодших школярів в освітньому процесі Нової української школи.

Предмет дослідження – організаційно-педагогічні умови виховання толерантності у молодших школярів в освітньому процесі Нової української школи.

Мета дослідження – теоретичне обґрунтування організаційно-педагогічних умов виховання толерантності у молодших школярів в освітньому процесі Нової української школи.

Завдання дослідження:

- проаналізувати генезис наукових уявлень про виховання толерантності, розкрити її сутнісну характеристику;
- охарактеризувати специфіку виховання толерантності у дітей молодшого шкільного віку;
- емпірично дослідити рівні вихованості толерантності у молодших школярів;
- визначити та проаналізувати організаційно-педагогічні умови виховання толерантності у молодших школярів в умовах НУШ.

Методи дослідження: аналіз літературних джерел (проведення огляду наукової літератури щодо питань виховання толерантності у молодших школярів; аналіз педагогічних та психологічних теорій та концепцій, пов'язаних із формуванням толерантності); опитування та анкетування

(створення опитувальника для молодших школярів, їх батьків та вчителів щодо визначення рівня толерантності, знань та уявлень про цю цінність; збір даних щодо ставлення учнів до різних культур, релігій, національностей тощо); проведення констатувального експерименту (спостереження та аналіз результатів); статистичний аналіз (обробка та аналіз зібраних даних за допомогою статистичних методів).

Теоретична значущість дослідження полягає в тому, що воно спрямоване на вивчення і розуміння процесів формування толерантності в ранньому віці та їхнього впливу на молодших школярів. Дослідження сприяє розвитку соціальної педагогіки, оскільки воно допомагає розкрити засоби та методи впливу на соціальну поведінку молодших школярів, спрямовану на підвищення рівня толерантності; враховує соціокультурний контекст, у якому виховуються молодші школярі, включаючи сучасну ситуацію в Україні та інші соціокультурні чинники, що впливають на формування толерантності; має психологічне значення, оскільки допомагає розкрити особистісні аспекти цього процесу, включаючи розвиток емпатії, розуміння та прийняття різниці тощо.

Отже, теоретичне значення дослідження полягає в сприянні розумінню та розвитку методології виховання толерантності у молодших школярів, що має важливе значення для педагогічної теорії та практики, а також для суспільства в цілому.

Практична значущість дослідження. Результати дослідження дозволять створити та вдосконалити методики та програми виховання толерантності для молодших школярів, що допоможе педагогам і батькам зрозуміти, як найкраще впливати на формування цієї цінності в дітей; допоможе покращити атмосферу в класі та загальну атмосферу в навчальному закладі, що позитивно вплине на навчальний процес і сприятиме зростанню успішності учнів. За допомогою результатів дослідження можна розробити програми, спрямовані на соціальну адаптацію та інтеграцію дітей з різними соціокультурними характеристиками, що

важливо в сучасному суспільстві, де різноманітність стає нормою. Дослідження допоможе підготувати молодших школярів до життя в багатокультурному та різноманітному суспільстві, де різні культури, релігії та ідентичності взаємодіють; буде корисним батькам і родинам своїми рекомендаціями щодо того, як підтримувати формування толерантності у своїх дітей вдома.

Отже, практичне значення дослідження полягає в покращенні якості освіти, зниженні соціальних конфліктів, підготовці дітей до життя в сучасному багатокультурному світі та забезпеченні загального соціального розвитку молодшого покоління.

Структура дослідження. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів, висновків до кожного з розділів, загальних висновків, списку використаних джерел та додатків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

1.1 Генеза наукових уявлень про виховання толерантності

Поняття толерантності через багатозначність і багат шаровість є об'єктом дослідження багатьох наук. Толерантність, як визначення, зустрічається в різних інтерпретаціях. У науковій літературі толерантність розглядається, перш за все, як повага і визнання рівності, співчуття та співпереживання. Толерантність передбачає готовність прийняти інших такими, якими вони є, і взаємодіяти з ними на основі згоди, але в той же час толерантність не повинна зводитися до індиферентності, конформізму, утиску власних інтересів.

Поняття «толерантність» формувалося протягом багатьох століть, і цей процес продовжується досі. Термін «толерантність» (від латинського «tolerantia» – терпіння) трактується як здатність організму переносити несприятливий вплив того чи іншого фактора середовища і як толерантність до чужих думок, вірувань, поведінки [12]. Коли і за яких обставин виник термін «толерантність»?

Сама ідея толерантності має давню історію і походить від історії філософської думки. Вона виникла в глибокій античності як один із засобів вирішення проблем, пов'язаних із ставленням до релігійних меншин. Давньогрецькі філософи Геракліт, Епікур, Геродот вважали, що війни та їх наслідки змусять зрештою людей жити у мирі.

Геракліт (прибл. 540-480 до н.е.) був відомий своєю філософією панвсесвіту та вченнями про постійну зміну. Його філософія стверджувала, що все рухається і змінюється, і неможливо кріпитися до сталих понять чи переконань. Це може бути сприйнято як запрошення до відкритості до різних точок зору та підходів, оскільки ніщо не є сталим і абсолютним. В цьому

контексті, Геракліт підтримував ідеї толерантності та визнавав цінність різноманіття поглядів.

Геродот (прибл. 484-425 до н.е.) був істориком та подорожником, автором "Історій", одного з перших відомих історичних творів. У своїх роботах він досліджував різні культури та народи, намагаючись зрозуміти їхні звичаї та переконання. Геродот розглядається як попередник міжкультурного розуміння, що вказує на його інтерес до толерантності та вивчення різниці між народами [32].

Епікур (341-270 до н.е.) вважав щасливим життя, яке характеризується відсутністю болю та страху. Він рекомендував досягнення цієї ідеї шляхом розумного вибору задоволень та уникання зайвих почуттів. Епікур підтримував ідею сприяння спокійному співіснуванню, адже страх і біль можуть виникнути внаслідок конфліктів і неприйнятності.

Історичний контекст поняття толерантності сягає 18 століття. Сучасні уявлення поняття толерантності або, точніше визнання її як фактора, що зміцнює громадянський світ і дає захист від несправедливості, було багато в чому підготовлено діяльністю філософів 16-18 ст., повсталих проти «терпіння нетерпимості» і жорстких релігійних зіткнень. Найважливішим результатом діяльності філософів, стало визнання толерантності загальною цінністю та основним компонентом миру та злагоди між релігіями, народами, іншими соціальними групами [5].

Християнська філософія відповідно до завітів Євангелія з самого початку свого розвитку прагнула довести перевагу миру, злагоди та братерства між людьми. Компромісному вирішенню конфлікту між протестантами та католиками сприяв Нантський едикт, який припинив масову різанину гугенотів католиками (1572). Вже тоді звертається увага на право кожної людини бути іншою. До взаємних поступок, плюралізму, співробітництва, толерантності закликали Дж. Локк, Вольтер, Антуан Де Сент-Екзюпері, А. Маслоу, В. Сухомлинський та ін.

Погляди філософів на проблему толерантності варіюються в залежності від їхньої філософської школи, часу життя, історичного контексту та особистих переконань. Ось декілька прикладів поглядів філософів на цю проблему.

Англійський філософ Джон Локк, один із ключових представників ідеї «соціального контракту», вважав толерантність основним аспектом моральної та політичної філософії. Він вважав, що всі індивіди повинні мати право на свободу вираження своїх думок і вірувань, і що це є необхідною умовою для стабільності суспільства [32].

Французький філософ Вольтер активно пропагував ідею толерантності і відстоював свободу слова. Він писав про необхідність поважати право людини вірити в те, що вона вважає за правильне, навіть якщо це не збігається з власними переконаннями.

Німецький філософ Іммануїл Кант розглядав толерантність як необхідну умову для суспільного миру. Він підкреслював важливість універсальних моральних принципів, які можуть бути прийняті всіма індивідами, незалежно від їхніх релігійних або культурних різниць.

Британський філософ Джон Стюарт Мілль висловлював погляди на свободу вираження думок та ідеї «школи думок». Він стверджував, що толерантність до різних поглядів і ідей сприяє розвитку суспільства та пошуку істини.

Австрійський філософ Карл Поппер вважав, що суспільство повинно бути «відкритим суспільством» де дозволяється вільний обмін ідей та вірувань, але при цьому мають бути встановлені межі для захисту від насильства та нетерпимості.

Зазначені філософи внесли важливий вклад у розуміння та визначення толерантності як ключової цінності для суспільства. Їхні погляди наголошують на важливості поваги до прав і свобод індивіда, а також на необхідності сприяти взаєморозумінню та униканню конфліктів у різних суспільних групах.

Василь Олександрович Сухомлинський, видатний український педагог і гуманіст, в своїй педагогічній філософії та практиці активно підтримував і пропагував ідеї толерантності та гуманізму. Він вважав, що освіта та виховання мають включати формування толерантності та поваги до інших людей як одну з важливих складових особистісного та соціального розвитку [52]. Основні погляди В. Сухомлинського на проблему толерантності включають наступне:

- повага до інших: Сухомлинський наголошував, що діти мають навчатися поважати інших людей незалежно від їхньої національності, релігії, культури чи соціального статусу.
- гуманізм: У своїй педагогічній практиці, Сухомлинський акцентував на важливості розвитку гуманних якостей у дітей, включаючи співчуття, доброту, толерантність та емпатію [52].
- відкритість до різниці: Він вважав, що виховання має сприяти вихованню в дітях відкритості до різних поглядів та ідей, а також розуміння та прийняття різниці між людьми.
- приклад для наслідування: Сухомлинський вважав, що вчителі та дорослі повинні бути прикладом толерантного та гуманного ставлення до інших, щоб діти могли відчувати важливість цих цінностей у своєму житті.
- гармонія в колективі: Василь Сухомлинський прагнув створити навчальне середовище, в якому діти були б згуртовані, де панувала атмосфера довіри, співпраці та розуміння одне одного.

В.Сухомлинський розглядав виховання толерантності як необхідну передумову для гармонійного розвитку особистості та побудови справжнього громадянського суспільства. Він вірив у силу освіти та виховання як інструменти формування в дітях та молоді таких якостей, як повага, толерантність та гуманність, і віддавав їм велику увагу у своїй роботі з дітьми та учителями.

У різних культурах тлумачення толерантності має різні смислові відтінки, зумовлені історичним досвідом народів, переважно пов'язані з мирним співіснуванням та розвитком суспільних відносин. В англійській мові відповідно до Оксфордського словника толерантність розуміється як «готовність і здатність без протесту сприймати особистість чи річ»; у французькому – це «повагу свободи іншого, його способу думки, поведінки, політичних та релігійних поглядів»; в арабській – «м'якість, співчуття, терпіння»; у перській – «терпіння, терпимість, витривалість, готовність до примирення»; в китайському – «допущення, прояв великодушності щодо інших» [13].

Розуміння толерантності неоднозначне у різних культурах, воно залежить від історичного досвіду народів. В англійській мові, відповідно до Оксфордського словника, етимологія слова толерантність (tolerance) - «готовність і здатність без протесту сприймати особистість чи річ», у французькій (tolerance) – «повага свободи іншого, його способу думки, поведінки, політичних та релігійних поглядів» [2]. У китайській мові (kuan gong-толерантність) бути толерантним означає «дозволяти, допускати, виявляти великодушність щодо інших» [2]. У російській мові існує два слова зі схожим значенням - толерантність і терпимість (словник В. Даля «милосердя, поблажливість») [16]. «Терпимість», що вживається у повсякденному житті, означає «здатність, вміння терпіти, миритися з чужою думкою, бути поблажливим до вчинків інших людей» [44].

У науковій літературі (І.Ловел, Л.Фейербах, С.Франк) толерантність розглядається, перш за все, як повага і визнання рівності, відмова від домінування та насильства, визнання багатомірності та різноманіття людської культури, норм, вірувань та відмова від зведення цього різноманіття до одноманітності або до переважання якоїсь однієї точки зору. Толерантність передбачає готовність взаємодіяти людину з навколишнім світом, приймати Інших такими, якими вони є, не порушуючи свого світогляду. Толерантність не повинна зводитися до індиферентності,

конформізму, обмеження власних інтересів. Насамперед вона передбачає взаємність та активну позицію всіх зацікавлених сторін [5]. Толерантність є важливим компонентом життєвої позиції зрілої особистості, що має свої цінності та інтереси і готової, якщо потрібно, їх захищати, але одночасно з повагою до позицій та цінностей інших людей [6].

У соціальному контексті толерантність може тлумачитися як готовність людини дозволити іншим людям вибирати собі стиль життя та поведінки при обмеженні таких негативних явищ, як насильство, хуліганські дії та вчинки, що компрометують суспільство або загрожують його добробуту. У літературі часто можна зустріти опис відмінностей між поняттями толерантності та невтручання, хоча в повсякденному житті використовується ширший набір слів із близьким значенням: толерантність, гнучкість, поблажливість, розуміння, терпіння. Детальні слова застосовуються як м'якіші терміни з позитивною валентністю і мають те спільне, що жодне з них не виражає будь-яку дію. І всі вони передбачають пасивну реакцію на події та вчинки. Поєднання ж толерантності з нейтралітетом і пасивністю може суперечити її філософському змісту [7].

В еволюційно-біологічному плані розробка поняття толерантності спирається на уявлення про «норму реакції», як допустимий діапазон варіантів реагування, властивих тому чи іншому виду і не порушують його генотипу [8].

У політичному плані толерантність інтерпретується, як готовність влади допускати інакодумство у суспільстві та навіть у своїх лавах, дозволити в рамках конституції діяльність опозиції, здатність гідно визнавати своє поразка у політичній боротьбі, приймати політичний плюралізм як прояв різноманітності у державі [9].

В етичному плані толерантність виходить з гуманістичних течій (Дж.Олпорт, К.Роджерс, А.Маслоу, В.Франкл), в яких підкреслюється неперехідна цінність різних достоїнств і чеснот людини, у тому числі переваг (різноманіття ознак), що відрізняють одного людини від іншого та

підтримують багатство індивідуальних варіацій єдиного людського вигляду. Якщо різноманіття людей, культур і народів виступає (про це згадували ще гуманісти італійського Відродження), як цінність і гідність культури, то толерантність, яка є нормою цивілізованого компромісу між конкуруючими культурами та готовність до прийняття інших логік та поглядів, постає як умова збереження різноманітності, свого роду історичного права на відмінність, несхожість, інакшість [11].

Абрахам Маслоу, американський психолог, відомий своєю ієрархією потреб та теорією самореалізації, не був спеціалістом у галузі толерантності, але його теоретичні погляди можуть бути інтерпретовані та застосовані до цієї проблеми. З погляду теорії Маслоу, толерантність може бути пов'язана з різними рівнями потреб людини, зокрема з рівнем самоактуалізації та соціальної приналежності. На найвищому рівні ієрархії потреб Маслоу розміщує самоактуалізацію, що означає розвиток потенціалу і досягнення особистої цілі. Толерантність може бути виявом самоактуалізації, оскільки вона вимагає від людини розуміння та прийняття різниці та різноманітності в інших людях. На рівні соціальної приналежності, яка розташовується нижче за самоактуалізацією, толерантність може бути важливим аспектом. Вона сприяє створенню позитивних міжособистісних відносин, соціальної гармонії та взаємодії [16].

Маслоу наголошував на тому, що людина має задовольняти свої основні потреби перед тим, як звертати увагу на вищі рівні ієрархії. Таким чином, створення умов для задоволення фізіологічних, безпекових та соціальних потреб може сприяти розвитку толерантності.

Загалом, теоретичні принципи Маслоу можуть служити фундаментом для розуміння та підтримки толерантності як важливого аспекту розвитку людини та суспільства, а також як однієї з ключових складових самореалізації та соціальної приналежності.

У психолого-педагогічному контексті немає однозначного розуміння толерантності, незважаючи на досить широке поширення даного терміна у

соціології, психології та педагогіці. Науковці вважають, що ця якість (терпимість) виражає три значення, що перетинаються: стійкість, терпимість і допустиме відхилення [11]. У різних джерелах з психології та педагогіки сенс терміна «толерантність» пояснюється як терпимість, прагнення і здатність до встановлення та підтримання спілкування з людьми, які відрізняються певною мірою від превалюючого типу або не дотримуються загальноприйнятих думок.

Толерантність – феномен, який є одним із факторів еволюційного розвитку людства. Виникнувши на основі інстинкту самозбереження, толерантність поступово набула статусу цінності та норми [13]. Толерантність – важке та рідкісне досягнення з тієї простої причини, що фундаментом спільноти є групова свідомість. Люди об'єднуються в одній спільноті з тими, хто поділяє їх переконання, або з тими, хто розмовляє тією ж мовою або має ту саму культуру. При цьому об'єднання в спільність може здійснюватись за різними ознаками: національними, етнічними, соціальними, професійними, індивідуальними, міжнародними, цивілізаційними. Толерантність цивілізаційна (соціокультурна) має на увазі ненасильство в контактах різних культурних цивілізацій. Толерантність у міжнародних відносинах є умовою співпраці та мирного співіснування держав поза залежністю від їхньої величини, економічного розвитку, етнічної чи релігійної приналежності їхнього населення.

Етнічна толерантність виявляється у терпимості до чужого способу життя, чужих звичаїв, традицій, вдач, думок та ідей, проявляється в різних критичних ситуаціях міжособистісного та внутрішньо-особистісного вибору, коли вироблені в іншому соціокультурному способі життя етнічні стереотипові норми або стереотипи знаходяться на стадії формування. Етнічна толерантність особистості виявляється і в проблемно-конфліктних ситуаціях взаємодії з іншими представниками інших етнічних груп. Соціальна толерантність – це форма партнерської взаємодії між різними соціальними групами суспільства, його владними структурами, коли

визнаються необхідність такого співробітництва та повага позицій сторін. Вона спрямована на рівновагу та гармонізацію відносин у суспільстві, визнає право на об'єднання людей для захисту своїх прав та інтересів [13].

На індивідуальному рівні толерантність проявляється через повагу до іншої особистості, розуміння того, що існують погляди, відмінні від власних; кожна людина оцінюється за його конкретними рисами та вчинками, а не на основі очікувань, пов'язаних з її національними, релігійними та іншими характеристиками [14].

Толерантність є важливою частиною структури взаємодії з людьми різних культур, поглядів, позицій та орієнтацій. Толерантності відповідає три типи взаємодії: діалог, співпраця та опіка. У структурі діалогової взаємодії, на думку М.Горват, переважають емоційний та когнітивний компоненти, які можуть бути охарактеризовані через високий рівень емпатії, почуття партнера, вміння прийняти його таким, яким він є, відсутність стереотипності у сприйнятті інших, гнучкість мислення, а також через уміння адекватно застосовувати та оцінювати свою особистість. Саме діалогова взаємодія має на увазі рівність позицій у суспільстві. Другий тип толерантної взаємодії-співпраця-має на увазі спільне її планування. Розподіл сил і засобів на основі можливостей кожного і може бути охарактеризований такими ознаками: доброзичливість (відсутність агресії, у тому числі й самоагресії), контактність, довірливість, мобільність дій, соціальна активність [14]. Опіка є видом взаємодії, що також співвідноситься з поняттям толерантності, і має на увазі турботу, причому ця турбота не принижує гідності опікуваного, будучи природною нормою суб'єкта та об'єкта. Даний вид взаємодії можливий лише тоді, коли одязі сторони приймають одна одну і терпимо один до одного ставляться. Цей рівень толерантних відносин характеризується такими ознаками: емоційна стабільність, соціальна активність, екстравертність, високий рівень емпатії [16].

У вітчизняній та зарубіжній психології нині існують різні підходи у визначенні поняття толерантності:

- з позиції гуманістичного підходу, толерантність – прояв свідомого вибору людини, її життєвої позиції, активності відносин із навколишньою дійсністю (К.Роджерс, А.Маслоу, Е.Фромм та ін.);
- фасилітативний підхід зазначається, що толерантність може бути результатом лише зовнішніх чинників (О.Скрябина, М.Горват, С.Добрянська);
- діалогічний підхід, де толерантність – особливий спосіб взаємовідносин у суспільстві на основі рівності, терпимості та милосердя (С.Братченко, І.Казанжи, Л.Канішевська);
- толерантні – інтолерантні відносини розглядаються в психології толерантності через проблему міжособистісних відносин, де толерантність не завжди буває позитивною (Е.Койкова, О.Заїка, І.Галицький).

1.2 Сутнісна характеристика толерантності як моральної якості особистості

Поняття «толерантність» формувалося протягом багатьох століть, і цей процес продовжується досі.

В українській найбільш близьким за значенням поняття «толерантність» є «терпіння», «терпіти», «терпимість», що означає здатність терпіти лише з милосердя, бути спокійним, розсудливим, великодушним, поблажливим [4].

Подібні тлумачення цього парадоксу дано здебільшого сучасних словників.

Згідно з визначенням, даним у Декларації принципів толерантності (підписана 16 листопада 1995 р. у Парижі 185 державами – членами ЮНЕСКО), толерантність означає «повагу, прийняття та правильне розуміння всього різноманіття культур, форм самовираження та способів

прояву людської індивідуальності» [5]. Декларацію перекладено російською мовою та прийнято за основу державної програми «Формування установок толерантної свідомості та профілактика екстремізму в російському суспільстві» (2001 – 2005 рр.). Завдяки зусиллям ЮНЕСКО термін "толерантність" нині став міжнародним і широко використовується філософами, соціологами, психологами, педагогами, медиками, політиками. Однак він трактується неоднаково. Стисло розглянемо деякі з визначень. В. А. Тишков справедливо стверджує, що толерантність виявляється у вигляді внутрішньої установки, у взаєминах особистості в колективі, що набувається через виховання, інформацію, життєвий досвід [17].

І.Б. Гріншпун трактує толерантність у двох аспектах: як позначення індивідуальної властивості, що полягає у здатності до збереження саморегуляції при фруструючих впливах середовища; «як позначення здатності до неагресивної поведінки стосовно іншої людини на основі відкритості у відносній незалежності від дій іншої». При цьому автор підкреслює, що в першому випадку акцент робиться на здатності до самозбереження, у другому – на готовності до взаємодії [16].

Філософ Ю.А. Іщенко визначає толерантність як внутрішнє активне ставлення, яке виявляється чи то в співчутті (і мовчанні), чи то в дії (і діалозі) [8].

На думку В.М.Золотухіна, «терпимість» це ставлення, що характеризується за допомогою співвіднесеності вчинків, що здійснюються з їх моральною значимістю, що надає позитивний або негативний вплив на «загальнолюдське» [7].

Толерантність, на думку Д.Зінов'їва, «це моральна якість особистості, що характеризує толерантне ставлення до інших людей, незалежно від їхньої етнічної, національної або культурної приналежності, толерантне ставлення до інших поглядів, вдач, звичок» [6].

В аспекті нашого дослідження нам важливим є визначення толерантності, що застосовується в біології та медицині (Р.Бернет,

Р.Білленгем, Л.Брент, М.Гашек, П.Медавор), де воно пов'язується з адаптаційними процесами організму [18]. У цьому випадку його ціннісне значення визначається реакцією організму на навколишнє середовище, яке полягає у зниженні чутливості самого організму до впливу несприятливих факторів, сприяючи збереженню гомеостазу, а отже, збереженню та зміцненню здоров'я. Роль фізичної культури та спорту тут дуже суттєва.

Під час визначення толерантності І.Лапсенко розглядає його як повагу і визнання рівності, відмова від домінування і насильства, визнання багатомірності та різноманіття людської культури, норм, вірувань, відмова від зведення цього різноманіття до одноманітності або до переважання якоїсь однієї точки зору [34].

О.Онісюк зазначає, що термін «толерантність» виражає три значення, що перетинаються:

- 1) стійкість, витривалість;
- 2) толерантність; 3) допуск, допустиме відхилення [42].

Як бачимо з цих термінів, поняття «толерантність» варіюється в залежності від того, в якому аспекті цей термін використовується. Так, у соціальному контексті толерантність сприймається як готовність людини дозволяти іншим людям вибирати собі стиль життя та поведінки за відсутності таких негативних явищ, як агресивність, насильство, хуліганські дії та вчинки. У соціологічному енциклопедичному словнику толерантність визначається як терпимість до чужого способу життя, поведінки, звичаю, почуттів, ідей, вірувань, як витривалість по відношенню до несприятливих емоційних факторів [14].

Ми розглядаємо толерантність як динамічну, інтегральну моральну якість особистості, що характеризується поважним і терпимим ставленням до людей іншої національності, релігії, до їх поглядів, звичаїв, звичок, соціального статусу, їх вчинків та дій, які не завдають шкоди психічному та

фізичному здоров'ю; здатністю знаходити конструктивне рішення у спірних та конфліктних ситуаціях, зберігаючи при цьому свою індивідуальність.

Розрізняються основні види толерантності залежно від об'єктів, до яких найчастіше проявляється нетерпимість:

- толерантність до особистісних особливостей іншої людини (міжособистісна);
- до інших поглядів, ідей, думок (інтелектуальна);
- до іншого етносу (етнічна); до іншої віри (конфесійна);
- до іншої культури (міжкультурна);
- до іншої статі (гендерна);
- до іншої сексуальної орієнтації (сексуальна);
- до іншого стану здоров'я (медична);
- до іншого віку (вікова);
- до іншої соціальної групи/страті (соціальна) [12].

Відповідно до Декларації принципів толерантності, прийнятої Генеральною асамблеєю ЮНЕСКО, «...толерантність означає повагу, прийняття та правильне розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, наших форм самовираження та способів прояву людської індивідуальності...», «...це гармонія у різноманітті, це чеснота, яка робить можливим досягнення світу і сприяє заміні культури війни культурою світу».

Толерантність як якість особистості проявляється у взаємоповазі та доброзичливості людей, терпимому відношенні до різних груп (інвалідів, біженців, людей іншої національності), рівноправності, свободи, у можливості дотримуватися традицій своєї культури і в той же час солідарності у вирішенні спільних проблем [25].

Толерантний підхід – основа свободи, поваги прав іншої людини, терпимість, ненасильство, культура компромісу, діалог, особистісна чи громадська характеристика, що передбачає усвідомлення того, що світ та соціальне середовище багатовимірні. Вихованню та навчанню толерантності все ще приділяється недостатня увага на всіх рівнях освітньо-виховного

простору, зокрема й у початковій школі. Окремі спроби у цьому напрямі зводяться переважно до проголошення локальних освітніх концепцій чи організаційно-управлінських заходів.

Зі сказаного вище, що під педагогічними засобами розвитку толерантності розуміється: психолого-педагогічні умови, методи, прийоми, форми розвитку толерантності [20].

Визнаючи важливу педагогічну проблему виховання толерантності, необхідно розглянути кошти, з допомогою яких можна вирішувати поставлену проблему.

Засобами виховання у педагогічному процесі виступають, за словами І.Зазюна, «...предмети матеріальної та духовної культури, що використовуються у виховному процесі для вирішення конкретних виховних завдань» [25].

Автор стверджує: «Виховні можливості одиничного засобу виховання обмежені: реально вихователь використовує систему засобів виховання, причому чим багатший набір використовуваних засобів виховання, тим ефективніший його результат Залежність рівня виховання дітей від використовуваної системи засобів виховання є одним з фундаментальних законів педагогіки» [25].

Засоби виховання обумовлені метою та завданнями виховання, методами та формами організації виховного процесу, здійснюють помітний вплив на всебічний розвиток особистості. Для виховання будь-якої якості особистості, будь-якого переконання, елемента внутрішнього світу особистості необхідні адекватні (відповідні) засобом виховання. Будь-який об'єкт матеріальної чи духовної культури виконує функцію засобу виховання за таких умов:

1) з ним пов'язана інформація, необхідна у розвиток внутрішнього світу особистості вихованця;

2) він виділений як предмет засвоєння в образній, наочно-дієвій чи знаково-сигнальній (усній чи письмовій) формі;

3) об'єкт разом зі своєю інформацією залучений до спілкування та спільної діяльності вихователя та вихованців.

Ідеологічною основою Державного стандарту початкової загальної освіти є Концепція духовно-морального розвитку та виховання особистості, де особливу увагу приділено вирішенню завдань формування ціннісних орієнтацій, соціальних компетенцій, моделей поведінки молодших школярів, ознайомленню із загальнолюдськими цінностями світової культури, духовними цінностями вітчизняної культури, етичними цінностями українського народу; формування в учнів орієнтацій загальнолюдського змісту та розширення досвіду позитивної взаємодії з навколишнім світом.

Вирішенню цих найважливіших завдань сприяє гуманізація освітнього простору. Гуманізація виступає умовою гармонійного розвитку особистості, збагачення її творчого потенціалу, встановлення гармонійної взаємодії зі світом

На тлі міжетнічних і міжконфесійних конфліктів, що загострилися в суспільстві, стає актуальною проблема виховання у школярів толерантності, особливо це стосується педагогічного процесу в початковій школі. Сучасні вчителі усвідомлюють важливість виховання толерантності у дітей, але варто зауважити, що в основному дана проблема розглядається на виховній годині, в ході виховних бесід, забуваючи про те, що тема самобутності народних культур, формування національної ментальності є наскрізною для таких предметів як літературне читання, мистецтво, ЯДС, образотворче мистецтво, технологія.

ДСПО передбачає виховання та розвиток перелічених вище якостей особистості, оскільки вони відповідають вимогам побудови демократичного громадянського суспільства на основі толерантності, діалогу культур та поваги до інших національностей нашої держави.

Завдання створення педагогічних умов для формування у школярів досвіду толерантних відносин та толерантної поведінки є останнім часом об'єктом пильної уваги з боку численних дослідників. Вчені у своїх працях

визначають ці умови не лише як сукупність факторів та обставин, від яких залежить ефективність процесу вироблення толерантного відношення, а й як середовище, як сукупність стимулів, привабливих засобів та необхідних обставин, у яких відбувається формування толерантності.

Виховання толерантності неможливе за умов авторитарного стилю спілкування «вчитель — учень». Тому однією з умов виховання толерантності є освоєння учителем певних демократичних механізмів в організації навчального процесу та спілкування учнів один з одним та з учителем. Саме в початковій школі важливо навчити дитину, з одного боку, приймати іншу як значиму та цінну, а з іншого боку — критично ставитися до своїх власних поглядів.

Таким чином, ми приходимо до висновку, що проблема формування толерантності педагогічно та соціально обумовлена. Стає очевидним, що толерантність, як одна з змістовних якостей особистості, повинна бути вихована ще в початковій школі. Виховання у дусі толерантності має сприяти формуванню у молодших школярів навичок незалежного мислення, критичного осмислення та вироблення суджень, заснованих на моральних цінностях.

1.3 Специфіка виховання міжособистісної толерантності у дітей молодшого шкільного віку

Толерантність носить віковий характер, оскільки формується і проявляється у кожному віці по-особливому. На кожному віковому етапі є свої психологічні та педагогічні особливості, які враховуються у процесі виховання толерантності. Звернемося до розгляду особливостей виховання толерантності у молодшому шкільному віці.

Для початкової школи проблема виховання толерантності є актуальною поряд з іншими моральними якостями. На цьому віковому етапі починає складатися взаємодія між дітьми, що прийшли з різних мікросоціумів, з різним життєвим досвідом та несформованою комунікативною діяльністю. Для плідного навчання вказує О.Онісюк, необхідно звести ці протиріччя у процесі взаємодії до загальної основи. Ненасильницьке, шанобливе ставлення, гармонізація взаємин у класі, виховання толерантності сприяє розвитку співробітництва [42]. Виховання толерантності може бути здійснено на основі пізнання культури різних народів, що розглядає цю проблему з позиції етнопедагогіки В.Рибалка, створюючи, тим самим, передумови взаєморозуміння та поваги, зміцнюючи позиції конструктивного та цивілізованого співробітництва, що є запорукою соціальної та міжнаціональної стабільності [48].

З перших днів навчання в школі, коли у дітей йде процес освоєння елементарних загальноосвітніх знань, що забезпечують розвиток у них пізнавальних здібностей соціального спілкування та формування основних навичок навчальної діяльності, найважливішим є виховання у них толерантності як якості особистості. Дитина природним шляхом формує здатність усвідомлено діяти, бачити причинно-наслідкові зв'язки між подіями; розмірковує про своє призначення, досліджуючи власні здібності та можливості; усвідомлено і несвідомо виявляє творчі іпостасі душі.

Молодший шкільний вік – це період досить помітного формування особистості. Для нього характерні нові відносини з дорослими та однолітками, включення в цілу систему колективів, включення до нового виду діяльності – вчення, яке висуває низку серйозних вимог до учня. У молодшому шкільному віці закладається фундамент моральної поведінки, відбувається засвоєння моральних і правил поведінки, починає формуватися загальна спрямованість особистості.

Характер молодших школярів вирізняється деякими особливостями. Насамперед, вони імпульсивні – схильні негайно діяти під впливом безпосередніх імпульсів, спонукань, не подумавши і зваживши всіх обставин, з випадковим приводом. Причина – потреба в активній зовнішній розрядці за вікової слабкості вольової регуляції поведінки. Віковою особливістю є і загальна недостатність волі: молодший школяр ще не має великого досвіду тривалої боротьби за намічену мету, подолання труднощів і перешкод.

Великі можливості надає молодший шкільний вік для виховання колективістських відносин. За кілька років молодший школяр накопичує при правильному вихованні важливий для подальшого розвитку досвід колективної діяльності – діяльності у колективі й у колективу. Маючи особливості молодшого шкільного віку, необхідно активно виховувати етнічну толерантність [37].

Вивчення різних підходів до проблеми виховання толерантності у молодших школярів показало, що всі вчені наголошують на необхідності використання періоду шкільного дитинства, як сенситивного, для виховання толерантного ставлення до оточуючих людей. Вони одностайно зазначають, що виховання толерантності потребує чіткого усвідомлення доцільності, педагогічних впливів, чіткого визначення мети насамперед педагогом. Формування даної якості, можливе лише за наявності мотивації та усвідомленні школярем того, навіщо саме йому потрібна ця якість (особиста мета) та усвідомлення значущості для суспільства (соціальна мета). Єдність цілей вчителя та учня є одним із факторів успішності виховання

толерантності. Тут важливі деякі правила, зокрема розвиток інтересу до проблеми толерантності; розвиток мотивації до самовдосконалення та формування у себе толерантності; чітке визначення кінцевого результату виховних впливів; постановка цілей (дальшої, конкретної та робочої), виходячи з інтересів, потреб, особливостей учнів [48].

Для учнів молодшого шкільного віку підвищеного значення набувають відносини з однолітками, де відкриваються додаткові можливості для активного використання цих відносин у навчально-виховних цілях. Для психологічного комфорту дитини необхідно відчувати підтримку та схвалення з боку однолітків, тому необхідно навіяти учням думку, що кожен із них відіграє важливу роль в організації, яка називається колективом. На цьому етапі у учнів формуються та розвиваються почуття згуртованості класного колективу, тому так важливо навчати дітей взаємодії при вирішенні проблем у колективі, поділу праці при виконанні завдань, виховувати у молодших школярів вміння жити в колективі та зважати на громадську думку, навіть якщо воно не збігається з думкою індивідуальною [38].

Ми виходимо з позиції про те, що у молодшому шкільному віці, коли раціональний інтелект лише формується, доцільно закладати емоційний фундамент нормального морального розвитку особистості. У школах із першого класу слід пояснити сутність поняття «толерантність», як розуміти цю моральну якість. Потрібно вчити правильно оцінювати ситуацію, враховувати менталітет та інтереси інших людей та інших народів. Дуже важливо формувати морально-вольові устремління реалізації толерантного поведінки: мужність, сміливість, принциповість у відстоюванні моральних ідеалів. Домінуючий вплив на формування вольової сфери можуть мати методи вимоги та вправи. Для виховання толерантності більш ефективно використовувати непряму вимогу (рада, прохання, натяк, довіра, схвалення тощо).

Метою виховного процесу в початкових класах стає формування вміння конструктивно поводитися під час конфлікту, завершувати його

справедливо та без насильства. Потрібно з перших днів навчання створювати умови для формування в класі атмосфери дружби, взаєморозуміння та підтримки, розвивати вміння діяти відповідно до здобутих моральних знань у реальних життєвих ситуаціях.

Дослідження досвіду виховання толерантності у початковій школі шляхом аналізу та узагальнення педагогічного досвіду багатьох вчителів-практиків виявило, що формуванню толерантного ставлення один до одного сприяють такі фактори, як зниження міжнаціональних конфліктів; культурне міжнаціональне просвітництво; бесіди, тренінги з учнями, освітянами, батьками; практична та теоретична обізнаність педагогів; навколишнє предметно-просторове середовище.

Розуміючи толерантність як один із проявів відносин людини до інших людей, виховання може і не змінювати цього відношення, навіть якщо воно негативне: педагогічно неприпустимо порушувати принципи гуманної педагогіки, примушуючи дитину змінити погляди, змусити її мислити і ставитись інакше, ніж вона це вже робить. Кожна людина має право на своє ставлення. Проте, зауважує О.Шаюк, школа має навчити дитини перебувати у ситуації співіснування, тому виховання толерантності вже у період перебування дитини на початковій школі має допомогти йому гідно дійти цієї ситуації [64].

Організація життєдіяльності молодших школярів створює ситуації, що спонукають толерантність і окремої дитини, та спільноти (групи, колективу), тобто, створюється спосіб життя, що продукує толерантність, що знімає саму необхідність. Інакше кажучи, відбувається її самопрояв, від якого, що називається, півкроку до сформованої і стійкої навички толерантності, що стає рисою особистості, параметром спільноти, досить серйозним, щоб виходити за межі даного місця та даного часу, у середовище та в майбутнє [11].

Толерантність, по суті, не стільки якість, риса особистості, скільки її стан, точніше – стан, що реалізується. Тому ще однією особливістю

виховання толерантності виступає найтісніша двоякість її завдань: розвиток готовності та підготовленості людини до співіснування з іншими людьми, спільнотами, обставинами та прийняття їх такими, якими вони є. Про це нам вказують дослідження В.Тугай: «готовність – це внутрішній стан, мотивація, бажання та здатність позитивного ставлення до об'єкта; а підготовленість – практичні вміння комунікації та розуміння, вміння розібратися, постаратися зрозуміти іншого та його обставини, динамічно – оновлене або нове – середовище.

При цьому важливо, що толерантність актуальна і як якість, без якої неможлива повнота існування людини в полісуб'єктному середовищі: толерантність формується насамперед подоланням нетерпимості, як справжнє добро – не в словах, а в дійсному творінні добра та неодмінному подоланні зла» [48].

Саме тому різноманіття простору буття дитини відкриває єдино реальну можливість успішності процесу виховання толерантності: коли вона включена до загальної системи навчально-виховної діяльності освітнього закладу.

Проте початковою школою не вичерпується, і у ній не закінчується процес виховання толерантності. Цей процес відбувається протягом усього життя людини.

1.4 Можливості виховання толерантності учнів початкових класів в умовах освітнього середовища НУШ

У Державному стандарті початкової загальної освіти у вимогах до особистісних освітніх результатів йдеться про необхідність виховання міжособистісної толерантності, зокрема ставиться завдання розвитку «...етичних почуттів, доброзичливості та емоційно-моральної чуйності, розуміння та співпереживання почуттям інших людей»; «...навичок співробітництва з дорослими та однолітками у різних соціальних ситуаціях, вміння не створювати конфліктів та знаходити виходи із спірних ситуацій» [17a].

Розглядаючи сучасні підходи, програми та методики виховання толерантності у молодших школярів, ми знаходимо різноманітні форми, методи та засоби, які мають як безперечні переваги, так і недоліки. Як основні засоби, які дослідники пропонують використовувати на практиці – полікультурну освіту та виховання, діалогові форми, тренінги.

Проте аналіз підходів до виховання толерантності, що склалися, дозволив зробити висновок, що в цілому педагогіка толерантності носить сьогодні або інформативно-словесний, або тренінговий характер. За допомогою названих засобів можна дати дітям певні знання, пише М.Буйвал, «...навчити їх грамотно поводитись у різних ситуаціях, допомогти опанувати стратегічними та тактичними прийомами, технологіями, сформувані типові поведінкові реакції, але важко сформувані глибинні структури, змінити особистісні настанови» [6].

Відповідним методом самовиховання є рефлексія, що означає процес роздуми індивіда про те, що відбувається у його власній свідомості. Рефлексія передбачає як пізнання людиною себе у певній ситуації чи певний період, а й з'ясування відносин себе оточуючих, та як вироблення уявлень про зміни, які можуть статися.

Для молодшого шкільного віку під час проведення виховних занять із формування толерантного ставлення вирішуються такі завдання, як навчання розумінню одне одного, вмінню визнавати думку іншого, вмінню виходити з конфліктної ситуації, розкриття інтересу до інших народів, націй у вигляді музейної педагогіки, педагогіки підтримки [13].

Одне із завдань педагога при організації діяльності учнів – регулювання міжособистісних відносин. Спілкування має неминучу цінність лише у тому випадку, якщо викличе потребу взаємного обміну думками, ідеями, посприяє прояву уваги та співчуття до людей. Успішне вирішення цього завдання багато в чому залежить від характеру вільного спілкування школярів, їх психологічної схильності до контактів у колективі.

Найбільш сприятливою для формування толерантності є позаурочна спільна діяльність із суспільно значущим змістом, коли розширюються її межі, і учні можуть виявити своє особисте ставлення до широкого кола людей. Для цієї мети можуть бути використані всі форми позаурочної роботи, зміст яких сприяє формуванню моральних взаємин між людьми.

Ефективність спільної діяльності дітей як засобу формування толерантності підвищується, якщо:

- сформована установка учнів на спільну роботу, вони усвідомлюють її мету і знаходять у ній особистісний зміст;
- здійснюється спільне планування, організація та підбиття підсумків діяльності, педагогічно доцільний розподіл ролей та функцій між учнями та педагогом у цьому процесі;
- створюються ситуації вільного вибору дітьми видів, способів діяльності, ролей;
- кожен учасник може реалізувати себе, досягти успіху і водночас виявити турботу про інших, зробити реальний внесок у спільну справу;
- відсутній тиск, нав'язування з боку класного керівника, який здатний зайняти позицію старшого товариша.

Виховний потенціал спільної діяльності зростає, стверджує І.Галицький, якщо вона має творчий характер, якщо забезпечуються:

- домінування цілей розвитку індивідуальності та реалізації особистості кожного в колективній творчій діяльності;
- вироблення цінностей, ідеалів, зразків у колективі, виходячи з особистісних інтересів та потреб;
- визначення творчих завдань, проблем для вирішення самими дітьми;
- створення умов включення дітей у творчу діяльність різних груп, об'єднань;
- надання можливості кожному вибрати те, що відповідає його інтересам та бажанням;
- створення умов для самовизначення учасниками діяльності своєї ролі, характеру поведінки та форм взаємодії;
- оцінка результатів, аналіз колективної діяльності, з точки зору прояву та розвитку особистості кожного, формування його відносин з учасниками діяльності [11].

При правильній організації колективна творча діяльність дозволяє захопити дітей спільною справою, зняти існуючу міжособистісну напруженість у відносинах між окремими групами, розкриває найкращі сторони, показує переваги та проблеми школярів, вчить їх знаходити компроміси при колективному плануванні, виборі засобів реалізації наміченого. Колективний аналіз діяльності формує вміння тактовно, доброзичливо давати оцінки, висловлювати думки про дії інших людей.

Колективна творча діяльність, спілкування сприяють формуванню толерантності, якщо діти при цьому набувають досвіду гуманної, партнерської взаємодії з педагогом, своїми однолітками, старшими та молодшими. З цією метою педагогу необхідно регулювати відносини між дітьми, їхнє спілкування, спільні дії.

Важливо забезпечити психологічну захищеність дитини, успішність її стосунків у класі, мікрогрупі. Для цього необхідно при формуванні

мікрогруп враховувати психологічні особливості, міжособистісні відносини учнів, їхню сумісність, значущість один для одного, здатність і готовність до незалежності своєї позиції, забезпечувати реалізацію особистості кожного, утвердження його гідності, досягнення успіху, визнання товаришами. Доцільно створювати спеціальні ситуації, що дозволяють кожному школяру виявити незалежність своїх суджень, поєднуючи це з поважним ставленням до думки інших, не допускати придушення, обмеження особистої гідності дітей інших.

Велике значення при організації спільної діяльності має створення ситуацій, що стимулюють взаємодопомогу дітей один одному та іншим мікрогруп, ситуації успіху через успіх іншого, успіх групи. У різних ситуаціях педагог повинен домагатися самокритичності та об'єктивності дітей, використовуючи самооцінку та взаємооцінку, вміння коректно висловлювати думку про поведінку та дії інших, при аналізі підсумків спільної роботи особливу увагу звертати на оцінку взаємовідносин дітей, комфортність кожного у груповій роботі, показувати значущість дій кожного у досягненні загальних результатів.

Колективна творча діяльність дозволяє захопити дітей спільною справою, зняти наявну міжособистісну напруженість у відносинах між окремими групами дітей, розкриває їх найкращі сторони, показує переваги та проблеми школярів. Головне завдання творчої діяльності – навчитися радіти своїм та чужим перемогам.

Робота в ситуаціях «тут і тепер» з безпосередніми почуттями та відчуттями необхідна у подібних тренінгах: діти поступово звикають зважати на особливості настрою інших, у них розвивається вміння чути і слухати, а це є важливим компонентом емпатії та толерантності. Рефлексія допомагає краще зрозуміти себе, свій внутрішній світ, свої вчинки [34].

У молодшому шкільному віці, коли раціональний інтелект лише формується, ніщо не заважає закладати емоційний фундамент нормального морального розвитку особистості.

Заняття, що розробляються, дозволяють створити умови, в яких діти відчують певні емоції у зв'язку з певним змістом. Вони також пов'язують випробувані раніше почуття з новими почуттями, які супроводжуються новим змістом. У результаті це допомагає дітям самостійно дійти висновків, що формулює декларація принципів толерантності. А з цього випливає, що вихованню толерантності сприяють знання, відкритість, спілкування та свобода думки, совісті та переконань. Тому під час роботи на заняттях діти відкриті один одному, мають право вільно та безпечно висловлювати свої почуття та думки, до всього цього додалися знання. Знання переважно добуваються самими дітьми, ведучий лише керує цим процесом, спрямовує на вірний шлях, надає матеріал для роздуми, обговорення.

Таким чином, в умовах сучасного шкільного освітнього середовища закладено можливості для формування толерантності початкових класів, що навчаються, як у процесі урочної, так і в процесі позаурочної діяльності.

Висновки до першого розділу

Теоретичне вивчення виховання толерантності в учнів початкових класів в умовах шкільного освітнього середовища дозволяє зробити наступні висновки:

У сучасних наукових теоріях толерантність розуміється як універсальна якість особистості, що характеризується широким діапазоном його проявів у суспільному житті та міжособистісних стосунках.

Толерантність як якість особистості проявляється у взаємоповазі та доброзичливості людей, терпимому ставленні до різних груп (інвалідів, біженців, людей іншої національності), рівноправності, свободи, у можливості дотримуватися традицій своєї культури і в той же час солідарності у вирішенні спільних проблем

Ідеологічною основою ДСПО є Концепція духовно-морального розвитку та виховання особистості, де особливу увагу приділено формуванню у ціннісних орієнтацій загальнолюдського змісту, що навчаються, і розширенню досвіду позитивної взаємодії з навколишнім світом.

Толерантність носить віковий характер, оскільки формується і проявляється у кожному віці по-особливому.

Молодший шкільний вік – це період досить помітного формування особистості. Для нього характерні нові відносини з дорослими та однолітками, включення до цілої системи колективів. У цьому віці закладається фундамент моральної поведінки, відбувається засвоєння моральних і правил поведінки, починає формуватися загальна спрямованість особистості.

Усе це викликає необхідність використання періоду шкільного дитинства як сенситивного для виховання толерантного ставлення до оточуючих людей. Для молодшого шкільного віку на формування толерантного ставлення вирішуються такі завдання, як навчання розумінню одне одного, вміння визнавати думку іншого, вміння виходити з конфліктної ситуації, розкриття інтересу іншим народам, націям тощо.

Визнаючи важливою педагогічною проблемою виховання толерантності, розглядаючи сучасні підходи, програми та методики виховання толерантності у молодших школярів, ми знаходимо різноманітні форми, методи та засоби, які мають як безперечні переваги, так і недоліки.

Можливості виховання толерантності, у сучасній школі, закладені як у урочній, так і позаурочній діяльності.

Ця проблема є наскрізною для таких предметів як література, музика, світ довкола себе, образотворче мистецтво, технологія.

Під час позаурочної діяльності доцільно використовувати такі форми роботи, як екскурсії, гуртки, секції, круглі столи, конференції, диспути, суспільно корисні практики.

РОЗДІЛ 2

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ВИХОВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ У МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

2.1 Констатувальне дослідження рівнів толерантності молодших школярів

Аналіз теоретичних підходів до проблеми виховання толерантності показав, що толерантність характеризується віковими особливостями, що визначило вибір методів дослідження.

Констатувальне дослідження здійснювалося на базі Динівецького ліцею Новоселицької міської ради (Чернівецька область). Вибірку склали 25 учнів 3 класу.

Мета: виявити рівень сформованості та характер міжособистісної толерантності молодших школярів.

Параметрами дослідження визначено:

- розуміння та осмислення таких моральних понять, як друг, дружба, добро, зло, терпимість, «добре і погано»;
- орієнтація на гуманність;
- толерантність.

Як діагностичний матеріал використано методики: «Що таке добре і що таке погано» (Г.М.Сазонової), методика незакінчених пропозицій «Продовжи фразу» (складена автором випускної кваліфікаційної роботи), «Вивчення рівнів та ознак прояву толерантності» (Г.М.Созонової), соціометрія «З ким я дружу» (складена автором випускної кваліфікаційної роботи), а також метод невключеного спостереження в природних умовах за характером поведінки та відносин у дитячому колективі.

Звернемося до аналізу даних.

Методика «Що таке добре і що таке погано» (Г.М.Созонової) спрямовано на виявлення ступеня сформованості понять про моральні якості, що становлять основу толерантності (див.додаток А).

Учням запропонували навести приклади:

- зла, зробленого іншими; доброї справи;
- справедливого вчинку;
- прояви брехні,
- прояви турботи про інших
- ситуації прощення іншого за заподіяну образу.

За результатами опитування проведено якісну обробку результатів за трибальною системою.

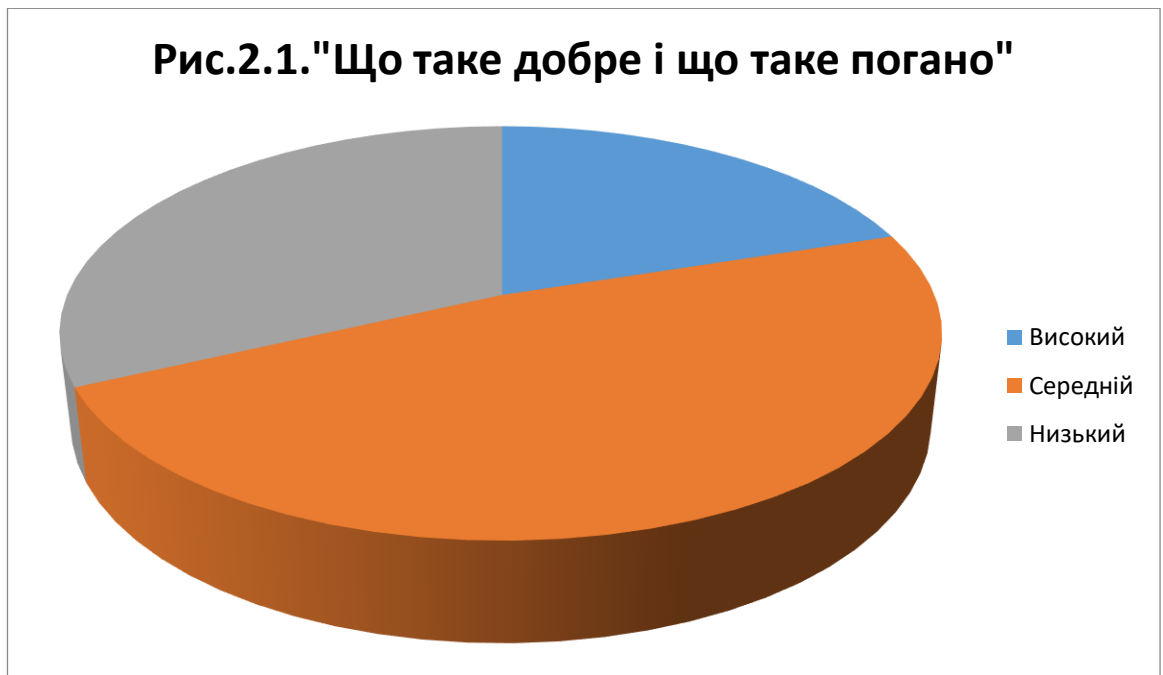
Було встановлено, що з 25 осіб 5 учнів (20%) змогли дати правильне пояснення наведеним поняттям, навели приклади з життя, казок, спостережень, досвіду спілкування з іншими людьми. Вони пояснили відмінність зла від добра, брехні та правди, були переконані, що прощати треба завжди.

Мали нечітке уявлення про моральні категорії справедливості, прощення, вагалися у наведенні прикладів 12 учнів, що становить 48% від числа опитаних. Ці діти більше говорили про прояв брехні іншими дітьми, не могли навести приклади справедливого вчинку, щодо прощення іншого за заподіяні образи відгукувалися на користь своєї сторони, говорячи про те, що їх хтось колись не зміг пробачити, і вагалися у наведенні прикладів, коли самі могли вибачити однокласників.

Важко пояснити поняття або зовсім уникати спілкування, відповідаючи переважно «не знаю», 8 опитаних учнів (32%).

Графічні результати дослідження представлені на рисунку 2.1.

Рис.2.1."Що таке добре і що таке погано"

Таким чином, ми приходимо до висновку, що у виборі засобів виховання толерантності необхідно врахувати вибір інформаційних засобів, які сформують правильне уявлення молодших школярів про моральні категорії, які становлять сенс толерантного ставлення до оточуючих.

Методика незакінчених пропозицій «Продовж фразу» підтвердила достовірність результатів попередньої діагностики (див.додаток А).

Використання методики незакінчених пропозицій мало на меті виявити ступінь розуміння та осмислення таких моральних понять, як друг, дружба, добро, зло, сильна людина; визначити спрямованість особистості.

Обробка отриманих відповідей свідчить про низький ступінь (у деяких навіть про відсутність) розуміння моральних категорій, невміння висловити свої думки, що говорить про нечіткість уявлень, наявність спрямованості «на себе», свої потреби.

Так, наприклад, діти говорили, що друг – це той, хто «...завжди все тобі дає» (6 відповідей), «...тебе не залишить у біді, допоможе» (5 відповідей), «... той, хто з тобою поділиться всім, що є в нього» (8 відповідей), «...не жадібний і завжди поруч» (3 відповіді), «...хто виручить тебе» (4 відповіді). ним тільки скрізь ходиш і граєш» (5 відповідей), «...коли

не сварисься, навіть якщо не згоден» (4 відповіді), «... коду більше за всіх людей з тобою поруч завжди» (2 відповіді), не дали жодної відповіді 6 осіб, Інші відповіді за змістом були схожі на попередні і віднесені нами до категорії нечітких (6 осіб). Поняття «добро», «зло» розглядалися всіма протиставленні, відзначалася опора на власний досвід відносин та звернення «на себе», тобто відповіді носили яскраво виражену спрямованість «на себе». Оцінка змісту відповідей дозволила встановити, що 19 респондентів (72%) судження характеризувалися спрямованістю «себе, і лише в 6 учнів (24%) «інших».

Поняття «терпимість» розглядалося з позиції реагування на фізичний біль («...коли впав і сильно вдарився, до крові, треба не плакати, а терпіти», «...коли тобі боляче від уколу в лікарні або горло болить, або живіт, треба терпіти»), спроба пояснити толерантність у сенсі змісту поняття «толерантність» була невдалою в усіх.

Отримані дані та аналіз результатів їх якісної обробки свідчать про недостатній рівень розуміння та осмислення моральних понять, що визначають толерантне ставлення до оточуючих, недостатньо повне уявлення про терпимість; розуміння дружби пояснюється з позиції користі для себе, що говорить про переважну спрямованість «на себе», а не на «значних інших». Отже, необхідна цілеспрямована робота з роз'яснення учням сутності моральних понять, їх змісту та змісту, формування уявлення про способи поведінки, засновані на терпимості, гуманності, доброті, справедливості, вмінні прощати. Необхідно спонукати до такої поведінки та заохочувати прояви толерантних якостей.

Аналіз отриманих даних переконує, що завдання вчителя у процесі виховання толерантності молодших школярів – створити умови для осмислення, розуміння та прийняття молодшими школярами сутності та змісту моральних категорій, які виступають регуляторами толерантної поведінки та відносин.

Для діагностики рівня толерантності нами використовувалася методика «Вивчення рівнів та ознак прояву толерантності, де основними критеріями обрано рівноправність, взаємоповага, добровільна співпраця, солідарність у вирішенні спільних проблем.

Як показано в таблиці 2.1., необхідно виявити кількість молодших школярів, що належать до трьох різних рівнів: високого, середнього низького (таблиця 2.2):

Таблиця 2.2. Рівні та ознаки прояву толерантності

№ п/п	Ознаки прояву толерантності	Рівні прояву толерантності		
		Високий	Середній	Низький
1.	Прагнення рівноправності	Розуміння ситуацій, де необхідно дотримуватись принципу рівноправності	Прагнення рівноправності проявляється у іграх рахунок дотримання черговості	Протиставлення себе групі. Небажання підкорятися правилам
2.	Взаємоповага	Вміння самотійно побачити сильні сторони однокласників	Орієнтується на оціночні судження вчителя	Егоцентризм
3.	Солідарність у вирішенні спільних завдань	Усвідомлює цінність та значення запропонованого завдання	Приймає запропоновані цінності та значення поставленої завдання	Не приймає запропоновані цінності у поставленій задачі
4.	Добровільне співробітництво	Керується внутрішніми мотивами	Керується зовнішніми мотивами	Відсутність мотивації, взаємодії

Для визначення вищевказаних рівнів проводилася розмова індивідуально з кожним респондентом, спрямовану на з'ясування, наскільки учні терпимі один до одного. Дітям були поставлені питання, відповіді на які отримали якісний аналіз.

Дані зображені на рис.2.3.

Рис.2.3. Рівні прояву толерантності

В результаті ми отримали дані, за якими до високого рівня толерантності віднесено 7 учнів (28%), до середнього 12 осіб (48%), до низького – 6 осіб (24%).

Спостереження за учнями в процесі навчального дня (на уроці, на перерві, вранці після приходу до класу, наприкінці дня) показали, що третьокласники хоч і знають про взаємну повагу один до одного, але не дотримуються їх самостійно. Вони рухливі на перервах, сваряться, штовхають один одного, бігають коридором. Проте, на відміну від першокласників, третьокласники здатні до самоконтролю побачивши чергового вчителя чи інших дорослих, виявляють ввічливість (здороваються, вибачаються, якщо ненароком штовхнули, деякі пропускають вперед старших біля входу до класу, в їдальню тощо).

Метод соціометрії «З ким я дружу» використовувався з метою виявити гуманістичну спрямованість у відносинах молодших школярів, наскільки стійкі міжособистісні зв'язки та чи толерантність є регулятором відносин дітей у ситуаціях незгоди чи конфлікту.

Кожній дитині запропоновано лист зі списком класу, де потрібно відобразити символами (трикутником, кружечком, крапкою) різного

кольору ставлення до однокласників залежно від ступеня емпатії: червоним кольором позначаються міцні та стійкі відносини («подобається спілкуватися, я дружу»), зеленим – відносини нестійкі, але переважні («я дружу, але часто сваримося, не завжди хочу миритися»), чорним – відносини мають негативний характер («я не дружу і не хочу дружити»).

Аналіз отриманих даних та його кількісна обробка, дозволила виявити переважання нестійких взаємин у дитячому колективі. Так, вибір «подобається спілкуватися, я дружу» отримали 13 учнів класу, що становило 52% від загальної кількості опитаних дітей; з ким воліють дружити, але не хочуть миритися, 8 людина (32%); діти, з ким не хочуть дружити, склали меншу частину класу – 4 особи (16%). Взаємних збігів було менше (пари переваг чи ізоляції один від одного): так, стійких зв'язків (позитивних взаємних виборів) було виявлено 6 (24%), взаємних негативних виборів («не дружу і не хочу дружити») 2 (8%). Інші вибори були не взаємними, що свідчить про нестійкість і невизначеність відносин у колективі.

Графічні результати дослідження представлені на рис.2.4. Результати соціометрії «З ким я дружу»

Отримані дані показують, що толерантність перестала бути регулятором поведінки й відносин, у дитячому колективі необхідно підвищувати рівень гуманістичних міжособистісних відносин, сприяти вихованню дружніх установок.

Для визначення характеру міжособистісних відносин та виявлення ступеня прояву толерантності ми провели спостереження у природних умовах. Ми спостерігали за поведінкою та відносинами молодших школярів у період ігрової, навчальної та комунікативної діяльності.

Ми встановили, що у взаєминах один з одним нерідко проявляється яскрава емоційна насиченість: розмови з однолітками супроводжуються різким підвищенням інтонації, кривлянням, великою кількістю жестів та надмірно виразною мімікою, гучним сміхом. У мовленні переважають «ти – висловлювання», образливі дражнилки, різка критика, глузування. Діти, заходячи вранці в клас, вітаються лише з учителем, один одного не вітають, після уроків не прощаються, часто замість «вибач, я ненароком» чується «чого на дорозі стоїш?», «Та пропусти мене» і т.д.. На уроці при помилковій відповіді часто сміються з учня. Дуже часто проявляється бажання висловлюватись самим, а не слухати інших. Тому нерідко хорошої розмови у учнів не виходить: кожен не дослухає партнера, перебиває, говорить про своє.

Переважають сварки через непоступливість один одному, потім йдуть образливі прізвиська та дражнилки.

Результати спостереження приводять до висновку, що заздалегідь сформована установка на певний тип поведінки, заважають побудові толерантних відносин, які вимагають емоційної чуйності, аналізу своїх та чужих дій, щирого бажання зрозуміти іншого.

Дані констатуючого етапу призводять до таких висновків:

- у молодших школярів недостатній ступінь розуміння сенсу та значення моральних категорій, що виступають основою та регулятором толерантної поведінки;

- характер відносин у колективі динамічний, мінливий, різноманітний і ситуативний: нестійкі внутрішньо-групові зв'язки, зумовлені симпатіями – антипатіями, недостатній розвиток спілкування та здатності взаємодіяти з іншими дітьми; мають місце випадки дитячого негативізму, агресії, часом, невинуватої та необґрунтованої, неприйняття один одного;
- колектив характеризується переважанням середнього та низького рівня сформованості толерантності, що вказує на необхідність використання педагогічних засобів у процесі виховання толерантності у молодших школярів.

Отримані результати діагностики наголошують на необхідності проведення корекційної роботи з гуманізації дитячих міжособистісних відносин, вихованню толерантності шляхом впровадження системи педагогічних засобів, а також визначили мету, завдання та зміст формуючого етапу дослідження.

2.2 Обґрунтування організаційно-педагогічних умов виховання міжособистісної толерантності у процесі вивчення художніх творів

За результатами дослідження нами було обґрунтовано організаційно-педагогічні умови ефективного виховання толерантності у молодших школярів в освітньому процесі початкової школи:

- створення середовища толерантної взаємодії у освітньому процесі початкової школи
- використання інтерактивних методів навчання з метою виховання толерантності молодших школярів
- виховання толерантності молодших школярів у процесі організації гурткової роботи.

2.2.1 Створення середовища толерантної взаємодії у освітньому процесі початкової школи

Епоха глобалізації, соціально-економічні перетворення, процеси, що відбуваються в сучасному світі, відбилися на ціннісних орієнтирах підростаючого покоління, що згодом призвело до девальвації моральних цінностей, посилення агресії, конфліктної поведінки серед підлітків, виникнення екстремістських молодих людей. Отже, на шпальтах науково-педагогічної літератури в останнє десятиліття все частіше зустрічається термін «толерантність».

Формування основ толерантності слід розпочинати з дошкільного віку, продовжуючи до студентської лави. Проте школа як соціальний інститут має більші можливості для виховання у дітей толерантності, оскільки саме в період шкільного віку відбувається формування міжособистісних відносин та гуманістичних цінностей. Важлива роль організації діяльності, заснованої на принципах толерантності, безпосередньо належить працівникам сфери освіти.

Толерантное взаимодействие в толерантной образовательной среде проявляется через сотрудничество и диалог – это виды взаимодействия, обеспечивающие субъектам личностный рост [2; 5]. Сотрудничество позволяет создать условия для совместной деятельности, проживания, рефлексии ситуации (в том числе и непосредственно

Толерантна взаємодія в толерантному освітньому середовищі проявляється через співпрацю та діалог – це види взаємодії, що забезпечують суб'єктам особистісне зростання. Співробітництво дозволяє створити умови для спільної діяльності, проживання, рефлексії ситуації (у тому числі безпосередньо пов'язаних з толерантністю). Життя дітей має бути наповнене відповідними ситуаціями (підготовка подарунків один одному, турбота про хворе, догляд за тваринами). Дитині необхідно вчитися організовувати діяльність з партнером незалежно від її будь-яких особливостей. Вчитель

повинен не лише використовувати випадки, що виникають стихійно, а й повинен спеціально організовувати ситуації, включаючи дітей у різні види діяльності: гру, працю, заняття з усіх розділів програми. Таким чином, вчитель навчається співчуття, емоційної саморегуляції, толерантності.

Діалог між дітьми, а також між вчителем та дитиною у виховно-освітньому середовищі навчає вихованця прийняттю позиції партнера, поваги до його думки, відкриває перспективи для вільного та безпечного спілкування. При організації толерантного освітнього середовища діалог сприяє максимальному прояву самобутності особистості за рівноправної позиції всіх суб'єктів, формування ціннісної сфери особистості та вільного пізнання ціннісної сфери іншого.

Другим компонентом є те, що толерантне освітнє середовище має орієнтуватися на вже наявний у дитини досвід толерантної взаємодії зі світом. У житті майже кожного є подібні контакти. Водночас в учня може бути практика інтолерантних стосунків. У зв'язку з цим завдання педагога допомогти проаналізувати різні життєві ситуації та актуалізувати позитивний досвід, продемонструвавши переваги толерантної взаємодії. Педагогічний вплив має бути орієнтовано на виховання доброзичливого і вимогливого ставлення дітей один до одного. Вихователю слід звернути увагу на те, що діти, висловлюючи свої оцінки вчинків товаришів, приймаючи якесь рішення, бувають надто суворими, а часом навіть жорстокими стосовно «не такого, як вони», «порушника норм». Беручи до уваги дитячий максималізм, вчитель все ж таки повинен привчати дітей бути більш терпимими один до одного.

Не менш значущим компонентом толерантного освітнього середовища є психолого-педагогічна підтримка учасників освітнього процесу. У сучасній науці психолого-педагогічна підтримка постає як діяльність професійних педагогів та психологів щодо надання оперативної допомоги дітям у вирішенні їх індивідуальних проблем, пов'язаних з психічним чи фізичним здоров'ям, міжособистісною комунікацією, з успішним просуванням у

навчанні. Результатом психолого-педагогічної підтримки є повноцінний та вільний розвиток дитини. Особливе значення психолого-педагогічна підтримка має в роботі з вихованцями, які з якихось причин стали об'єктами інтолерантності однолітків або педагогів. Тут же ми пропонуємо розглядати допомогу сім'ї в рамках соціальної медико-психолого-педагогічної сімейної служби.

Значну роль у формуванні стереотипів толерантного поведінки учнів відіграє така форма організації дозвільної діяльності, як тематичний тиждень «Школа – територія толерантності» (далі тематичний тиждень). Тематичний тиждень має традиційний характер і є унікальною комунікативною системою, що дозволяє створити умови для творчої взаємодії всіх учасників освітнього процесу.

Організовуючи роботу в рамках реалізації тематичного тижня, перевага надається заходам різним за своєю формою та змістом, але спрямованим на оволодіння учнями культурою пізнання, культурою спілкування та культурою почуттів, що сприяє формуванню основних компонентів толерантної особистості та створює умови успішної адаптації до сучасних умов соціуму

Тематичний тиждень може бути насичений наступними заходами:

Оформлення інформаційного стенду «Міжнародний день толерантності». Тематичний стенд передбачає наочний матеріал, до змісту якого входить: назва стенду, тлумачення терміна «толерантність», історія виникнення Міжнародного дня толерантності, малі фольклорні жанри відповідно до теми та план тематичного тижня.

цикл виховних годинника «Світ навколо нас». Цикл здійснюється за допомогою методичних розробок вчитків відповідно до вікових особливостей учнів.

Акція «Зі світу по нитці, збираємо ми посмішки». Учасникам акції пропонується у формі діалогу обмінятися компліментами. На згадку

учасники отримують буклети «Не будь таким, як інші, і дозволь іншим бути іншими».

Урок дружби «Різнокольорові долоні». Урок призначений для учнів початкової школи. Форма уроку – пізнавально-ігрова програма з елементами творчої діяльності. Структура програми включає три етапи: вступний етап – організаційний момент, знайомство з темою; основний етап – залучення до сюжету програми за допомогою засобів ІКТ на основі ігрової діяльності; заключний етап – створення плакату, рефлексія.

творча майстерня «Разом і дружно – ось що нам потрібно». Креативне заняття для учнів у формі майстер – класу з виготовлення сувенірів.

Асорті ігор «У слові Ми - сто тисяч Я». Захід вихідного дня ґрунтується на серії ігор, розроблених з метою згуртування дитячого колективу. Необхідно відзначити, що така форма організації дозвільної діяльності як тематичний тиждень щодо сприяння формування толерантності є ефективною.

Отже, у вигляді тематичної тижня створюються умови на формування толерантної середовища у освітній організації та загалом – формування толерантної особистості.

Втілення даних компонентів толерантного освітнього середовища на практиці залежить від стилю керівництва та педагогічного спілкування в освітній установі. Ми припускаємо, що в толерантному освітньому середовищі таким стилем керівництва стане демократичний, що дозволяє гуманізувати відносини, вільно розвиватися та проявляти активність, ініціативу будь-якому члену колективу незалежно від його особливостей, підвищити сприйнятливості до будь-яких інтолерантних проявів у соціальному середовищі. і сформуванню несхвалення їх.

2.2.2. Використання інтерактивних методів навчання з метою виховання толерантності молодших школярів

Толерантність стає, з одного боку, основою сучасного освіти, яка транслює норми людських відносин та гуманізує знання в галузі культурного діалогу, з іншого, інструментальною цінністю особистості, що зумовлює ставлення людини до світу та її поведінка у взаємодії з іншими. Все це перетворює толерантність на найважливіший орієнтир сучасної освітньої політики.

У Державному стандарті початкової загальної основної визначено особистісні характеристики випускника («портрет випускника початкової школи»), серед яких – людина, яка поважає інших людей, вміє вести конструктивний діалог, досягати взаєморозуміння, співпрацювати задля досягнення загальних результатів.

Одним із засобів реалізації поставленого завдання може стати застосування інтерактивних методів та технологій у створенні навчально-виховної діяльності.

Інтерактивний (від англ. «Interactive») означає, що ґрунтується на взаємодії.

Інтерактивні методи – це посилена педагогічна взаємодія, взаємовплив учасників педагогічного процесу. Інтерактивні методи – це методи, які забезпечують особисту участь, безпосередню включеність молодших школярів у запропоновану діяльність. Інтерактивний метод означає взаємодіяти, перебувати в режимі розмови, діалогу з будь-ким. Багато між активними та інтерактивними методами ставлять знак рівності, проте, попри спільність, вони мають відмінності.

Інтерактивні методи слід розуміти як найсучаснішу форму активних методів.

На відміну від активних методів, інтерактивні орієнтовані на більш широку взаємодію учнів як з учителем, такі один з одним й друг з одним і домінування активності учнів у спілкуванні.

Інтерактивними називаються технології, які забезпечують безперервну діалогову взаємодію суб'єктів навчального процесу. За допомогою інтерактивних технологій відбувається: засвоєння учнями пропонованого матеріалу на всіх рівнях пізнання (знання, розуміння, емоційна оцінка, застосування), що безпосередньо впливає на загальну успішність навчально-виховної роботи.

Інтерактивна діяльність передбачає організацію та розвиток діалогового спілкування, яке веде до взаємодії, взаєморозуміння, до спільного рішення та прийняття найбільш загальних, але значущих кожному учаснику завдань. У ході діалогового спілкування учень може не лише висловити свою думку, погляд, дати оцінку, але, почувши доказові аргументи однолітків, відмовитися від своєї точки зору або істотно змінити її. В учасників формується повага до чужої думки, вміння вислуховувати іншого, робити обґрунтовані висновки та висновки.

У плані виховання толерантності інтерактивна діяльність неодмінно передбачає створення та підтримання такого мікроклімату, головною ознакою якого є атмосфера взаємодії, взаєморозуміння та довіри, коли виключається домінування одного учасника освітнього процесу над іншим, однієї думки над іншою, у цих умовах у учнів легше і швидше відбувається процес звільнення від стереотипів та упередженості у відносинах, формуються вміння співробітництва та навички толерантного спілкування, краще розвиваються відповідні якості толерантної особистості.

Найбільш популярними методами інтерактивного спілкування є інтерактивні диспути, дискусії, мозковий штурм, рольові ігри; найбільш дієвими у розвитку толерантності учнів є тренінгова форма роботи, тематична виховна година і свята, позаурочна діяльність, у тому числі трудова, благодійна, проектна.

Виховання толерантності учнів початкової школи в умовах інтерактивної взаємодії, на нашу думку, передбачає дотримання наступних вимог:

- залучення всіх школярів до діяльності, яка пов'язана з підготовкою та проведенням нетрадиційних форм освітнього процесу або виховного заходу;
- стимулювання активності кожної дитини у педагогічному інтерактивному спілкуванні та взаємодії з іншими дітьми під час виховного заходу;
- детальна підготовка та чітка організація інтерактивних методів навчання та виховних заходів;
- емоційна долученість молодшого школяра до власної діяльності під час навчально-виховного процесу;
- позитивне налаштування учасників до проведення інтерактивного педагогічного спілкування;
- вплив діяльності учнів на їхню поведінку, а саме: прояв толерантності у взаємовідносинах, спілкуванні, спільній діяльності, власних поведінкових ситуаціях.

Реалізація педагогічної умови «впровадження у навчально-виховний процес початкової школи в умовах нового Державного стандарту програми виховання толерантності, яка була б спрямована на удосконалення процесу інтерактивного педагогічного спілкування на уроках, у позаурочній та позакласній роботі, виховання таких якостей особистості молодшого школяра, як доброта, терпимість, співпереживання, чуйність і турбота про інших, справедливість у відносинах між однокласниками та соціальними групами» та «формування еталонів розуміння й ухвалення однією людиною іншої незалежно від національності, релігійної належності, соціального статусу тощо, які виражалися б у співпереживанні, емоційно-смісловій інтонації, конструктивному діалозі, взаємодіяльності, що сприятиме вихованню толерантності молодших школярів» здійснюється в синтезі, адже процеси виховання та навчання є нероздільними.

2.2.3 Виховання толерантності молодших школярів у процесі організації гурткової роботи

За результатами констатувального експерименту нами було розроблено план гуртка «Твори добро»

Тема 1. «Доброта що сонце»

Основним методом проведення є ігровий тренінг. В основі завдань, які пропонувалося виконати дітям, лежить гра, що містить у собі пізнавальний матеріал. Граючи, діти краще розуміють та запам'ятовують матеріал. Дане заняття побудовано так, що більшість матеріалу учні не просто активно запам'ятовують, а самі ж і відкривають «нові знання», розгадують, розшифровують, складають. При цьому йде розвиток основних інтелектуальних якостей, уміння аналізувати, синтезувати, узагальнювати, конкретизувати. Навички, які мають придбати учні, з'являються в процесі розігрування ситуаційно-рольових ігор за завданнями ігрових карток.

Метою цього заняття є:

- формування звички ввічливого спілкування та доброго ставлення до людей;
- формування знань про доброту та про те, що таке добрий вчинок;
- виховання внутрішньої потреби до здійснення добрих вчинків;
- виховання культури спілкування один з одним, самовиховання особистості дитини.

У ході проведення заняття можна вирішували такі завдання:

- ✓ розкрити позитивні сторони доброти;
- ✓ спонукати до прояву чуйності до дорослих та однолітків;
- ✓ сформувати у свідомості дітей поняття «доброта»;
- ✓ розширити знання школярів про доброту, про її роль у житті кожної людини;
- ✓ формування вміння виділяти моральну сторону вчинків (на прикладі різних життєвих ситуацій);

- ✓ виховання добрих людських взаємин, чуйності та милосердя до оточуючих, один до одного;
- ✓ формування ввічливого спілкування;

Обладнання: комп'ютер; мультимедійна установка, презентація, ваги чашки, вирізані з паперу крапельки «добра»; конверти із завданнями, запрошення на формування команд; таблички з назвою команд; заготівлі для аплікації, сигнальні картки («хмарка», «Сонечко»); таблички зі словами.

Тривалість заходу – 35-40 хвилин. Хід роботи

Вибудовуючи сюжет, потрібно відштовхувалися від того, що ближче і знайоме молодшим школярам – від казки:

- Ви любите казки?
- Які казки ви знаєте?

Так діти виходять поняття добра. Виходять вони на нього самі у логіці збудованого з вчителе діалогу. Це і є зав'язкою та початком розмови про доброту з молодшими школярами.

- ✓ А в народі кажуть: «Доброта що сонце». Як ви вважаєте, чому?

Діти входять у процес «мислення». Саме цей процес має лежати в основі етичного заняття. І щоб він був активним, важливо викликати емоційну реакцію дітей, пробудити світ їхніх почуттів. З цією метою можна пропонувати дітям уявити гарну чарівну галявину, освітлену сонцем.

- А тепер уявіть, що сонечко закрила хмара. Стало темно, похмуро, незатишно та холодно. І ось хмарка почала потроху йти, з'явився перший промінчик сонечка. Що ми відчули, гріючись у його променях?

- Звісно, тепло. А якщо доброта – що сонце, то доброта – це...?

- Правильно, тепло-тепло. А промінчик сонечка, що зігрів нас на галявині?

Так будується діалог із молодшими школярами. Важливо не пояснювати дітям моральні істини, а виводити до них думку дітей у процесі спільного пошуку. Щоб ці поняття було не лише засвоєно, а й присвоєно дитиною, тобто. стали особистісно значимими, ми включили в сферу

підсвідомої діяльності, формує досвід поведінки. І зробили це на етичному занятті. За допомогою різноманітних ігрових та тренувальних методик, що дозволяють вивести дитину на позитивний досвід доброго ставлення до іншого та закріпити цей досвід у реальних дитячих взаєминах. У цьому занятті ми це можна зробити наступним чином зробити так:

- Подивіться, діти, на сонечко на нашій гарній галявині. Кожен його промінчик несе в собі тепло, турботу та увагу. Хочете в цьому переконатись?

Потрібно включаємо уяву дітей, пропонуючи їм своєрідну гру. Вручаємо промінець одному з учнів, питаючи, кому б він подарував цей символ своєї уваги, теплоти та турботи. Далі промінчик «вручається» ще декільком. Ця гра в той же час є і методикою, що визначає пріоритети у відносинах дітей до близьких, оточуючих та однолітків. Щоб кожен школяр міг стати об'єктом чиеїсь уваги, випробувати позитивні емоції, ситуацію успіху і водночас відчутти себе суб'єктом, дії якого дарують ці емоції іншому, педагог продовжує ігровий процес. Далі кожна дитина, розмотуючи

«Чарівну» ниточку, наступна дитина називає її найкращі якості незалежно від того, як будувалися їхні стосунки до цього. І тепер потрібну частку позитивних емоцій отримує кожен. Можна, використовуючи цю гру-методику, глибше і повніше проникаємо у суть дитячих взаємин. Підсилюючи виховний акцент, активізуємо увагу дітей на тій атмосфері тепла, уваги та доброзичливості, яка запанувала у класі.

Процес застосування педагогічних засобів виховання толерантності вимагає чіткого усвідомлення доцільності педагогічних впливів, чіткого визначення мети, передусім, педагогом. Формування даної якості можливе лише за наявності мотивації та усвідомленні школярем того, навіщо саме йому потрібна ця якість (особиста мета) та усвідомлення значущості для суспільства (соціальна мета). Єдність цілей вчителя та учня є одним із факторів успішності виховання толерантності.

Заохочувати оточуючих у стимулюванні позитивної поведінки та стосунків першокласників, фіксувати та схвалювати перенесення гуманних

відносин з виховних занять у реальне повсякденне середовище взаємодії не тільки у стінах школи, а й удома.

Дотримання цих умов сприятиме ефективності педагогічної роботи щодо впровадження засобів виховання толерантності у молодших школярів, зробить виховні заняття дієвою формою корекції системи відносин та поведінки.

Висновки до другого розділу

У другому розділі магістерської роботи було зосереджено увагу на констатувальному дослідженні рівнів толерантності молодших школярів, обґрунтуванні організаційно-педагогічних умов виховання толерантності в учнів початкової школи та розглянуто аспекти створення толерантного середовища, використання інтерактивних методів навчання та виховання толерантності через гурткову роботу. На підставі проведеного дослідження можна зробити наступні висновки:

Констатувальне дослідження рівнів толерантності молодших школярів показало, що існують певні вікові особливості у формуванні цієї якості. Учні початкової школи виявили певний рівень толерантності, проте цей рівень може бути покращений через відповідні педагогічні впливи.

Обґрунтування організаційно-педагогічних умов виховання толерантності в учнів початкової школи є важливим етапом у розробці програми виховання. Створення толерантного середовища в навчальному закладі, використання інтерактивних методів навчання та організація гурткової роботи є важливими компонентами цих умов.

Створення середовища толерантної взаємодії у освітньому процесі початкової школи передбачає впровадження принципів взаємоповаги, співпраці та розуміння між учнями та педагогами. Це може бути досягнуто

через впровадження антибулінгових програм, розвиток соціальних навичок та сприяння взаємодії між різними культурами та соціальними групами.

Використання інтерактивних методів навчання, таких як рольові ігри, проектна діяльність та групові завдання, може сприяти активному вихованню толерантності у молодших школярів. Ці методи дозволяють учням спілкуватися, обговорювати та розв'язувати конфлікти в сприятливому та дружньому оточенні.

Гурткова робота в школі може стати важливим інструментом для виховання толерантності. Вона дозволяє учням обирати свої інтереси, спілкуватися з однолітками, дізнаватися про інші культури та традиції, а також розвивати соціальні навички.

Загальною метою даного розділу було визначити ключові аспекти організаційно-педагогічних умов виховання толерантності у молодших школярів у рамках Нової української школи. Отримані висновки підкреслюють важливість створення сприятливого навчального середовища та використання інтерактивних та гурткових методів для ефективного виховання толерантності в учнів початкової школи.

ВИСНОВКИ

У магістерській роботі були проведені дослідження щодо виховання толерантності у молодших школярів в освітньому процесі Нової української школи. Висновки до різних аспектів дослідження подаються нижче, відповідно до поставлених завдань:

1. Дослідження генезису наукових уявлень про виховання толерантності свідчить про її поступовий розвиток і еволюцію в науковому дискурсі.

Толерантність не має однозначного трактування, воно багатозначне і багатовимірне. Толерантність – феномен історичний, що є одним з факторів еволюційного розвитку людства.

Толерантність поступово набула статусу цінності і норми. Толерантність – важке та рідкісне досягнення з тієї простої причини, що фундаментом спільноти є групова свідомість. Люди об'єднуються в одній спільноті з тими, хто поділяє їх переконання, або з тими, хто розмовляє тією ж мовою або має ту саму культуру. При цьому об'єднання у спільність може здійснюватися за різними ознаками: національними, етнічними, соціальними, професійними, індивідуальними, міжнародними, цивілізаційними.

Поняття толерантність можна трактувати як якість особистості людини, яка приймає світ і оточуючих людей такими, якими вони є при цьому, не порушуючи цілісності свого внутрішнього світу. При цьому толерантність можна визначити, як чуттєву здатність людини співпереживати Іншим, бути милосердними, терпимо ставиться до емоцій, почуттів, вчинків Інших.

2. Аналіз сутності толерантності показує, що це моральна якість, що вимагає від людини здатності розуміти, приймати та поважати інших, незалежно від їхніх різних характеристик. Ця якість важлива для побудови гармонійного суспільства.

3. Дослідження специфіки виховання толерантності у дітей молодшого шкільного віку вказує на необхідність врахування їхніх психологічних особливостей та використання відповідних до віку методів і підходів. Виховання толерантності в цьому віці вимагає ніжності та розуміння.

Результати констатувального дослідження свідчать про наявність базового рівня толерантності у молодших школярів. Проте, важливо пам'ятати, що цей рівень може бути подальшим об'єктом виховання та розвитку.

5. В розділі, присвяченому організаційно-педагогічним умовам виховання толерантності, було визначено ключові аспекти створення сприятливого середовища для цього процесу. Це включає в себе створення толерантного навчального середовища, використання інтерактивних методів навчання та організацію гурткової роботи.

Загальним висновком з магістерської роботи є те, що виховання толерантності у молодших школярів є актуальним та важливим завданням сучасної освіти. Дослідження теоретичних основ та організаційно-педагогічних умов виховання толерантності надає педагогам та освітнім спеціалістам певний набір інструментів та методів для ефективної роботи з молодшими школярами у напрямку формування цієї важливої моральної якості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Андрущенко В.П., Лутай В.С. Про концептуальні засади філософії освіти України. Практична філософія. 2004. № 2.
2. Коберник Г.І. Формування толерантності молодших школярів у процесі інтерактивних технологій навчання. Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / Гол. ред.: Мартинюк М.Т. Умань: РВЦ «Софія», 2007. 259 с.
3. Бакка Т. Подолання негативних проявів стереотипного мислення та формування толерантності як основи співжиття. 2010. № 4. С. 29-33.
4. Бережна Я.В. Показники та критерії толерантності у дітей молодшого шкільного віку. Вісник Національного Університету оборони України: збірник наукових праць. 2013. №4(35). 7-10 с.
5. Бех І. Виховання особистості: У 2-х т.-Т.2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади. К.: Либідь, 2003.
6. Буйвал М. Позитивне значення толерантності : методична розробка виховного заходу. 2011. № 7. С. 17-20.
7. Буцька І. В. Всі різні - всі рівні : сценарій виховного заходу до Дня толерантності. 2011. № 10. С. 23-24.
8. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. К., Ірпінь: ВТФ «Перун», 2004. 1440 с.
9. Великий тлумачний словник сучасної української мови. / Гол. ред. В. Т. Бусел. Ірпінь: ВТР «Перун», 2002. 1254 с.
10. Гаврилюк О. Мудрість – у взаєморозумінні : формування толерантності школярів у процесі їхнього культурологічного розвитку. 2010. № 9. С.9-10.
11. Галицький І. В. Типи толерантності в сучасному суспільстві. Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. Одеса: Юрид. л-ра, 2010. № 52. С. 280-289.

12. Галунко Г. Є вічна загадка любові... : урок розвитку критичного і толерантного мислення. 2010. № 9. С. 56-59.
13. Гончаренко Л.А., Кузьменко В.В. Виховання толерантності – запорука діалогу культур. Педагогіка толерантності. 2004. № 4. С.11-14.
14. Горват М. Проблема виховання толерантності у молодших школярів в умовах інтерактивного спілкування. Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. 2012. № 43(1). С. 148-153
15. Грива О. А. Соціально-педагогічні основи формування толерантності у дітей і молоді в умовах полікультурного середовища. Київ: ПАРАПАН, 2005. 227 с.
16. Грива О. А. Толерантність в процесі становлення молоді в умовах полікультурного середовища: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д. філос. наук: спец. 09.00.10 «Філософія освіти». Київ, 2008. 32с.
17. Грива О. А. Толерантність освіти як передумова толерантного суспільства. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://dspace.nbuu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/71726/1-Gryva.pdf?sequence=1>
- 17а. Державний стандарт початкової загальної освіти. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text>
18. Добрянська С. А. Виховання толерантності в учнів початкової школи. URL: naukajournal.org/index.php/naukajournal/article/view/17/9
19. Докукіна О.М. Толерантність у вихованні. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головн. Ред.. В.Г.Кремень. К.: Юрінком Інтер, 2008. с.912-913.
20. Докукіна О.М., Кремень В.Г. (2008). Толерантність у вихованні. Енциклопедія освіти. Київ: Юрінком Інтер. с. 912-913.
21. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. проф. І. Д. Звереві. 2-ге вид. Київ, Сімферополь: Універсум, 2013. 536 с.

22. З педагогікою толерантності в третє тисячоліття. Педагогіка толерантності. 1999. № 3-4. С. 4-6.
23. Заїка О. Завжди вкладати душу : екзистенційне викладання життєпису письменника - ключ до виховання толерантності. 2010. № 9. С. 21-23.
24. Заруцька С.М. Особливості організації навчально-виховного процесу щодо виховання толерантності в учнів початкової школи. Збірник наукових матеріалів XL Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Стратегічні пріоритети в науці». Вінниця, 2020. Ч.4. С.104
25. Зязюн І.А. Філософія педагогічної дії: Монографія. К. Черкаси: В-во ЧНУ ім. Богдана Хмельницького. 2008. 567 с.
26. Казанжи І. В. Виховання толерантної поведінки учнів початкової школи. Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету "Україна". 2015. № 11. С. 7-10.
27. Канишевська Л.В., Сухопара І.Г. (2017). Формування толерантності в молодших школярів: теорія і практика: монографія. Київ: Компрінт. 403с.
28. Коберник Г. І. Формування толерантності молодших школярів у процесі інтерактивних технологій навчання. Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Умань: РВЦ «Софія», 2007. 259 с.
29. Койкова Е. Виховання толерантності у молодших школярів на уроках музики в умовах полікультурного простору: автореф. дис.. канд. пед. наук: 13.00.07. Луганськ, 2008. 22 с.
30. Койкова Е. І. Визначення поняття «толерантність» у різних словникових джерелах. Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні тенденції розвитку освіти в Україні та за кордоном», 8-9 листопада 2007 р., м. Горлівка, 2007. С. 195-201.
31. Корабльова О.О. Формування толерантності в контексті профілактики мобінгу в малих групах школярів підліткового віку. Збірник наукових

- праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». 2016. №12. С. 86-89.].
32. Кремень В. Філософія освіти ХХІ століття/Педагогіка і психологія. 2003. №1. С.6-16.
33. Кузьменко В.В. Формування полікультурної компетентності учнів загальноосвітньої школи : навчальний посібник. Херсон : РІПО, 2006. 92 с.
34. Лапченко І. О. Емоційне ставлення до себе та ровесників як чинник особистісного розвитку дитини шкільного віку : дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.07. К., 2006. 237 с.
35. Максимова О.О. Теоретичні засади виховання толерантності в дітей старшого дошкільного та молодшого шкільного віку. Підготовка фахівців у контексті становлення Нової української школи / за заг. ред. В.Є. Литнєва, Н.Є. Колесник, Т.В. Завязун. Житомир : ФОП «Н.М. Левковець», 2018. У 2-х ч. . І. С.117–124.
36. Молчанова А.О. Толерантність як ціннісна основа професійної діяльності педагога: посібник. Київ: Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України, 2013. 188с.
37. Москальова А.С. Формування психологічної культури в умовах позашкільного навчального закладу: дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.07. К., 2004. 223 с.
38. Навчальні матеріали онлайн. URL: http://pidruchniki.ws/pedagogika/pedagogika_u_zapitannyah_i_vidpovidyah_k_uzminskiy_ai
39. Наталія Богданець-Білокаленко Українська мова та читання 2 клас. — К.: Грамота, 2019 . — 144 с.
40. Наталія Богданець-Білокаленко Українська мова та читання 3 клас. — К.: Грамота, 2020 . — 160 с.
41. Наталія Богданець-Білокаленко Українська мова та читання 4 клас. — К.: Грамота, 2021 . — 160 с.

42. Онисюк О. А. (2001). Психологічні особливості особистісного розвитку молодшого школяра : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.07. Київ. 17 с.
43. Орловська О.В. Толерантність та її сутнісні характеристики. Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». Хмельницький: ХІСТ, 2012. № 5. С. 159-163.
44. П'єр Адо. Антична філософія / П'єр Адо. – К.: Вища школа, 2001. 400с.
45. Пірен М.І. Толерантність – дієвий чинник злагоди та консолідації в сучасному українському суспільстві. Вісник НАДУ. 2015. №2. С.51-56.
46. Політологічний енциклопедичний словник / упоряд. В.П.Горбатенко; ред. Ю.С.Шемшученко, В.Д.Бабкіна, В.П.Горбатенко. 2-ге вид., доповн. і переробл. Київ: Генеза, 2004. 736 с.
47. Прокопенко І.Ф. Виховання як чинник полікультурної освіти. Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Випуск 35. «Виховання дітей та молоді в контексті розвитку громадянського суспільства». Херсон: Вид-во ХДУ, 2003. С. 67-70.
48. Рибалка В.В. Психологія честі та гідності особистості: культурологічні та аксіологічні аспекти: навч.–метод. посіб. К.; Вінниця: ТОВ фірма „Планер”, 2010. 382 с.
49. Столяренко О.В. Виховання культури толерантних взаємин у студентської молоді: навчально-методичний посібник. Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2014. 248 с.
50. Стукаленко З. Розвиток толерантності в епоху античності та середньовіччя. Наукові записки. Серія: Педагогічні науки. 2014. №132. С. 150-155
51. Сухомлинський В. О. Серце віддаю дітям. Х. : Вид. «Акта», 2012. 537 с.
52. Сухомлинський В.О. Вибрані твори. У 5-ти т. К. : Рад. Школа, 1977. Т.4. 525с.
53. Сухомлинський В.О. Обережно дитина! В. О. Сухомлинський про важких дітей: тематич. зб. / упоряд. Т.В. Філімонова; за наук. ред.

- О.В.Сухомлинської. Луганськ : Державний заклад «Луганський національний університет ім. Тараса Шевченка», 2008. 246 с.
54. Тарасишина О.М. Поняття толерантності в політичній і правовій культурі. Актуальні проблеми держави і права. 2006. № 29. С. 58-62.
55. Тугай В. М. Особливості виховання толерантних взаємин молодших школярів. Збірник наукових праць «Педагогіка та психологія». Харків, 2015. № 51. С. 134-142.
56. Тугай В. М. Особливості виховання толерантних взаємин молодших школярів. Збірник наукових праць «Педагогіка та психологія». Харків, 2015. Вип. 51. С. 134-142.
57. Український тлумачний словник. URL: <http://language.br.com.ua/>
58. Філософський енциклопедичний словник. К.: Абрис, 2002. 742 с.
59. Ханстантинов В.О. Моральні засади толерантності. Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Політологія. Соціологія. Філософія. 2010. Вип. 15.С. 55-61.
60. Ходанич Л.П. Виховний потенціал дитячої літератури Закарпаття: монографія. Ужгород: ЗППО, 2010.
61. Ходанич Л.П. Дитяча література як код буття/Освіта Закарпаття. 2011. №14.С.47- 51.
62. Хомич Л.О. Підготовка майбутнього вчителя початкових класів в умовах зміни цінностей суспільства. Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського: зб. наук. праць / за ред. В.Д. Будака, О.М. Пехоти. (Серія „Педагогічні науки”). Випуск 1,30. Миколаїв: МДУ імені В.О.Сухомлинського, 2010. С.10-17.
63. Хоружа Л.Л. Етична компетентність майбутнього вчителя початкових класів: теорія і практика. К. : АПН України, 2003. 319 с.
64. Шаюк О. Науково-психологічне осмислення толерантності як загальнолюдської проблеми. Психологія і суспільство. 2010. №1. С. 100–111.

65. Шевель І. Толерантність як спосіб вирішення конфліктів та запобігання їм. Габітус. Випуск 7. 2018. С.71-74.
66. Шинкарук В. І. Філософський енциклопедичний словник. Київ: Абрис, 2002. 742 с.
67. Шулькова К. Тенденції розвитку дитячої літератури кінця ХХ – початку ХХІ століття. Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Сер. : Філологічні науки. 2015. Вип. 5. С. 294–303.
68. Якса Н.В. Міжкультурна взаємодія суб'єктів освітнього процесу: навчальний посібник / Наталія Володимирівна Якса. Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2007. 312с.
69. Савченко О. Вчимося толерантності. Учитель початкової школи. 2019. №9(16). Вересень. С. 4-8.

ДОДАТКИ
Додаток А
Діагностичні методики

1. Методика "Що таке добре і що таке погано" (авт. Г.М. Созонова)

Учням запропонували навести приклади: зла, зробленого іншими; доброї справи; справедливого вчинку; прояви брехні, прояви турботи про інше та ситуації прощення іншого за заподіяну образу. За результатами опитування проведено якісну обробку результатів за трибальною системою. Якщо у дитини сформовано неправильне уявлення про дане поняття, то вона отримує 1 бал. Якщо уявлення про моральне поняття правильне, але недостатньо чітке та повне, то присвоюється 2 бали. Три бали - показник того, що сформовано повне та чітке уявлення про моральне поняття.

2. Вивчення рівнів та ознак прояву толерантності

Для діагностики рівня толерантності складено таблицю рівнів прояву толерантності на основі п'яти критеріїв з дев'яти, запропонованих та іншими:

1. Рівноправність.
2. Взаємоповага.
3. Збереження та розвиток індивідуальності.
4. Добровільне співробітництво.
5. Солідарність у вирішенні спільних проблем.

Рівні та ознаки прояву толерантності

№ п/п	Ознаки прояву толерантності	Рівні прояву толерантності		
		Високий	Середній	Низький
1.	Прагнення рівноправності	Розуміння ситуацій, де необхідно дотримуватись принципу рівноправності	Прагнення рівноправності проявляється у іграх рахунок дотримання черговості	Протиставлення себе групі. Небажання підкорятися правилам
2.	Взаємоповага	Вміння самотійно побачити сильні сторони однокласників	Орієнтується на оціночні судження вчителя	Егоцентризм
3.	Солідарність у вирішенні спільних завдань	Усвідомлює цінність та значення запропонованого завдання	Приймає запропоновані цінності та значення поставленої завдання	Не приймає запропоновані цінності у поставленій задачі
4.	Добровільне співробітництво	Керується внутрішніми мотивами	Керується зовнішніми мотивами	Відсутність мотивації, взаємодії

Для визначення вищевказаних рівнів проводиться бесіда індивідуально з кожним учнем, спрямоване на з'ясування того, наскільки учні терпимі один до одного:

1. Якщо у тебе виникла цікава ідея, а твої однокласники її не підтримали. Що ти будеш робити?

2. Ви з однокласниками затіяли гру, але не всі знають правила гри. Як ти вчиниш?

3. Якщо хтось із однокласників думає, з якогось приводу не так, як ти і каже тобі про це. Твої дії?

4. Хтось із твоїх однокласників звинувачує тебе в чомусь. Як ти це сприймеш?

3. Методика незакінчених речень «Продовжи фразу...»

Інструкція: «Продовж фразу, розпочату мною: ...»

1. Друг – це...
2. Дружба – це...
3. Добро – це... Зло – це...
4. Сильна людина – це така...

Спосіб обробки результатів - аналіз змісту відповідей.

4. Методика соціометрії "З ким я дружу?"

На аркушах паперу написано список класу. Дитина отримує завдання: гуртками різного кольору відзнач характер відносини з однокласником: червоним – якщо подобається спілкуватися, і ти з ним товаришуєш; зеленим – ти товаришуєш, але часто сваришся; чорним кольором - не товаришуєш і не хочеш дружити.

Підраховується кількість виборів та взаємних збігів. Якщо кольори збіглися – відносини взаємні. Чим більше у роботі учня гуртків чорного кольору, отже, є проблема у взаєминах із класом.

Додаток Б

Соціометрія "З ким я дружу" - це інструмент для діагностики соціальних взаємин між учнями в класі. Ця методика допомагає визначити, з ким конкретний учень відчуває більшу симпатію та близькість, а також визначити можливі проблеми або конфлікти в класному колективі.

Нижче наведено загальний план для соціометрії "З ким я дружу". Ви можете адаптувати його до конкретних потреб вашого класу.

Інструкція для учнів:

Учні мають отримати аркуші паперу та списки імен всіх учнів у класі.

На аркуші паперу учні повинні записати ім'я одного із своїх однокласників, з якими вони відчувають найбільшу симпатію та близькість. Якщо у них є кілька таких осіб, вони можуть вибрати одну.

Після цього учні повинні пояснити, чому вони обрали саме цього однокласника. Це може бути коротким коментарем або навіть просто одним словом, яке описує їхні відчуття щодо цієї особи.

Інструкція для вчителя:

Зібрати всі аркуші від учнів.

Аналізувати інформацію на аркушах для виявлення тенденцій та патернів. Ви можете побудувати графік або діаграму, щоб краще візуалізувати результати.

Використовуйте отримані дані для зрозуміння динаміки взаємин у класі, виявлення можливих проблем або конфліктів, а також для подальшого розвитку соціальної взаємодії в класі.

Можна використовувати наступні запитання для діагностики відносин між учнями:

- З ким подобається спілкуватися?
- З ким із однокласників вам подобається спілкуватися найбільше? (Учні мають вказати ім'я одного або декількох однокласників.)

- Чому вам подобається спілкуватися з цими учнями? (Учні мають коротко пояснити свою відповідь.)
- З ким воліють дружити? 3. З ким із однокласників ви б воліли бути друзями? (Учні мають вказати ім'я одного або декількох однокласників.)
- Чому ви б воліли бути друзями з цими учнями? (Учні мають коротко пояснити свою відповідь.)
- З ким не хочуть дружити? 5. З ким із однокласників ви не хочете бути друзями? (Учні мають вказати ім'я одного або декількох однокласників.)
- Чому ви не хочете бути друзями з цими учнями? (Учні мають коротко пояснити свою відповідь.)
- З ким не хочуть миритися? 7. З ким із однокласників ви не хочете миритися, коли виникають конфлікти або сварки? (Учні мають вказати ім'я одного або декількох однокласників.)
- Чому ви не хочете миритися з цими учнями? (Учні мають коротко пояснити свою відповідь.)

Зібравши відповіді учнів на ці запитання, ви зможете отримати уявлення про те, які відносини склалися між ними в класі, хто є популярним, з ким є конфлікти, а також які учні можуть потребувати підтримки та допомоги в розв'язанні конфліктів. Важливо пам'ятати, що результати цієї діагностики мають використовуватися для покращення соціального клімату в класі та сприяння позитивним відносинам між учнями.

Додаток В

План – конспект заняття гуртка «Творимо добро»

Тема «Доброта що сонце»

Мета: духовно-моральний розвиток дитини з урахуванням індивідуальних та вікових особливостей; □ засвоєння моральних понять через ігрову діяльність.

Завдання:

- Визначення поняття добра у процесі спілкування.
- Вчити дітей бачити в людях добре, добре на основі казкових сюжетів.
- Викликати емоційну реакцію дітей, пробудити світ почуттів кожної дитини, включаючи їх у розумовий процес мислення.

Обладнання: картина із зображенням «чарівної» галявини; хмаринка, вирізана з паперу; «промінчики сонця», вирізані з паперу; клубок жовтих ниток; диск із записом класичної музики; музичний центр.

Хід заходу

1. Організаційний момент. Сонце прокинулося на небі, Нам, хлопці, посміхнулося.

Очі тихо закриваємо, Руки до піднебіння піднімаємо. Промені сонечка візьмемо і до серця піднесемо.

1. Вчитель: Хлопці, подивіться один одному у вічі, подаруйте один одному свої посмішки! А тепер подивіться на мене, я вам теж дарую свою посмішку!

2. Вчитель: Хлопці, ви любите казки? Відповіді дітей.

Які казки ви знаєте? Відповіді дітей. Чому вам подобаються казки? Відповіді дітей. Підсумок: Отже, добрі чарівники творять добро!

Вчитель: А в народі кажуть: «Доброта, що сонце». Як ви вважаєте, чому? (Діти, які входять у процес думання, не відповідають).

3. Вчитель: Уявіть чудову чарівну галявину, освітлену сонцем. (Таку картину зображено на картині, на дошці, яку вихователь відкриває в цей момент).

Вихователь: Подивіться, яка гарна галявина. Уявімо себе на ній. (Діти прикривають очі і уявляють себе на ній під музику, 1 хвилина). Розплющте очі, вам подобається?

Діти: Так.

Вчитель: А тепер уявіть, що сонечко закрила хмара. (Вихованець закриває вирізаною з паперу хмаркою сонечко і починає поступово відкривати його, коментуючи все, що робить, з відповідною інтонацією.) Стало темно, похмуро, незатишно і холодно. І ось хмарка почала потроху йти, з'явився перший промінчик сонечка. Що ми відчули, гріючись у його променях?

Діти Тепло.

Вчитель: Звісно, тепло. А якщо доброта – що сонце, то доброта – це...?

Діти Тепло.

Вчитель: Правильно, тепло. А промінчик сонечка, що зігрів нас на галявині, виявив до нас ... що?

Діти: Увага.

Вчитель: Увага, тому що він про нас ... що? Діти: Подбав.

Вчитель: Отже, доброта – це ще і що? Діти: Увага.

Підсумок: Звичайно увага та турбота. Бачите, як нам промінчик допоміг зрозуміти, що таке доброта. Доброта – це тепло, увага та турбота, виявлені нами, до когось. Діти: Доброта – це тепло, увага та турбота, виявлені нами до когось.

4. Вчитель: Подивіться, хлопці, на сонечко на нашій гарній галявині. Кожен його промінчик несе в собі тепло, турботу та увагу. Хочете в цьому переконатись?

Вихователь вручає заздалегідь заготовлений промінчик дитині, питаючи, кому б він подарував цей символ своєї уваги, тепла та турботи. Далі промінчики «вручає» всім дітям.

Вчитель: Скажіть, хлопці, приємно було отримати і подарувати сонячний промінчик, що випромінює тепло, турботу та увагу? Відповіді дітей.

Але ж не кожен зміг випробувати це приємне відчуття. Подумаємо разом, як зробити так, щоби його випробував кожен? (Думання).

5. Вчитель: Подивіться на нашу галявину. Адже вона чарівна, правда? А яка чарівна квітка росте на такій галявині?

Діти: Квітка-семиквітка.

Вчитель: Звичайно, Квітка-семиквітка. Хто хоче його пожвавити?

Діти (сім чоловік) стають у коло, з'єднавши руки у формі пелюстки. Під хорове повторення «заклинання»: «лети, лети пелюстки» ... вони кружляють. А при словах «бути, по-моєму вели» вихователь «відриває» пелюсток (дитину) і пускає його в «вільний політ». В результаті дитина підходить до когось за своїм вибором і вимовляє добре побажання, що тішить іншого.

Підсумок: Справді, «Квітка-семиквітка» чарівна. Подивіться, яка добра атмосфера стала у нашій «родині». Скільки приємного, чи почули ми? Але ж знову не всі відчували це, правда?

Діти: Правильно.

6. Вчитель: Подивимося, чи немає на нашій галявині ще чогось чарівного... Виявляється, є... – клубочок. Треба перевірити, в чому ж його чаклунство.

З цими словами вихователь пропонує дитині (тут зручніше організувати коло) потягнути клубочок за ниточку. Як тільки він взявся за ниточку і почав тягнути, вихователь вимовляє:

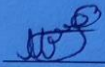
- Ой, справді, клубочок чарівний. Як тільки ти взявся за ниточку, я побачила всі твої найкращі якості. Хочеш, я тобі назву їх? (Вихованець називає).

Далі кожна дитина, розмотує «чарівну» ниточку, наступному називаючи її найкращі якості, незалежно від того, як будувалися їхні стосунки до цього.

7. Вчитель: Зверніть увагу, хлопці, як багато у вас хорошого, яка добра, тепла та світла атмосфера панує у нас. Постараємося її зберегти?

Діти: Так.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень.
Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів
мають посилання на відповідне джерело.

Барбуса М.В.
(підпис)